

POPRAVČÍ ZÁPISY JIHLAVSKÉ

František Hoffmann

Popravčí zápisy - terminologie. Jihlavské popravčí zápisy ve IV.městské knize. Do-
ba zapsání. Přehled zápisů. Uspořádání - hledisko chronologické, obsahové, jazykové.
Původ zápisů a jejich forma. Písař - národnost, vliv na jazykovou stránku zápisů, mož-
nost identifikace. Vztahy popravčích zápisů jihlavských k ostatním pramenům - Popravčí
knih rožmberská. Dosavadní edice a historiografické využití.

Popravčí neboli hrdelní zápisy patří k nejvýznamnějším pramenům
pro poznání doby předhusitské a husitské. Jejich zvláštní hodnota tkví
v tom, že umožňují bezprostřední poznání některých jinak obtížně posti-
žitelných stránek tehdejšího stavu společnosti. Tato hodnota se ještě
násobí vzácností, způsobenou řídkým dochováním. Bylo by možno do r.
1419 i z dalších desetiletí nashromáždit zejména z městských knih, knih
vedených u dalších institucí a z listinného materiálu poměrně dosti
zápisů, jež zahrnujeme pod zmíněný název. Popravčí knihy ve vlastním
slova smyslu z doby předhusitské se však u nás dochovaly jen dvě. Je
to dobře známá popravčí kniha pánův z Rožmberka¹⁾ a popravčí kniha
jihlavská, která přesto, že se rozsahem vyrovná knize rožmberské, je
jen částí jihlavské městské soudní knihy IV.

Pro knihy a zápisy zmíněného druhu se užívá zpravidla označení
popravčí, psanecké, hrdelní, krevní, smolné nebo černé.²⁾ Již tím je
naznačeno, že jde o zápisy povahy trestní, jež zachycují průběh výsle-

1) Popravčí kniha pánův z Rožmberka, ed. F. Mareš, Praha, 1878.

2) Knihy příp. oddíly knih tohoto druhu nebo obdobné zápisy podchytil R. N o v ý, Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526, AUC, Philosophica et historica 4, Praha 1963: kniha psanců města Chebu 1310-1390, č. 689, kniha soudní města Chebu (proskripce aj.) 1379-1388, č. 690, kniha psanců města Chebu 1391-1668, č. 691, kniha psanců Olomouc 1523-1598, č. 899, kniha civilního a trestního soudnictví města Poličky (vyznání, proskripce aj.) 1432-1523, č. 921b, kniha soudní Starého Města Pražského 1351-1367, č. 929, kniha soudní pňhonů a nálezů Nového Města Pražského 1377-1427-1467, č. 975, kniha útrpných vyznání 1402-1421 (-1490) a testamentů (1421, 1434-1455), č. 1006, kniha soudní města Šumperku (proskripce) (1402-) 1410-1531 (-1557), č. 1097.

K tomu je třeba uvést z doby předhusitské některé další zápisy. K psaneckým, poprav-
čím a příbuzným zápisům českobudějovickým srv. J. P e k a ř, Žižka a jeho doba, 2, Pra-
ha 1928, 32-33, pozn. 216-217 a I. H l a v á č e k, Nejstarší kniha města Českých Budě-
jovic jako pramen k dějinám třídních bojů koncem 14. a poč. 15. stol., Zápisky katedry
čsl. dějin a archivního studia Karlovy university, 1956, č. 1, 22-25. V olomouckém kode-
xu Václava z Jihlavy je oddíl Proscripciones hominum et scelera perpetrancium, leč nenapl-

chů, prováděných často útrpným způsobem, až po soudní řízení a výkon nejvyššího trestu, nebo jen první z fází trestního řízení.³⁾ Nejde o jediný druh knih a zápisů. Pro jejich určení není rozhodující pouhý název. Je možno je utřídit podle několika hledisek, zejména podle institucí, kde vznikaly, podle obsahu, funkce a způsobu vedení. V tomto

něný zápis; F. Č á d a, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy, Studie o rukopisech 1963, 135. F. Š u j a n otiskl spolu s českým překladem Passio raptorum de Slapanicz secundus Barthoss tortorem Brunensem, Sborník historický 3, 1885, 245-252, 301-303, lidíci pohromu tlupy Kyzoltovy v r. 1401. Nový český překlad ve Výboru z české literatury doby husitské 1, Praha 1963, 417-421. Z dalších ojediněle se vyskytujících zápisů tohoto druhu uvádíme nedatované vyznání v knize prachatické (kol. 1414-1415), jež vytěžil Z. Š i m e ř e k, Lapkovské bratrstvo V. Hrona na Prachaticku, JSH 24, 1955, 27-30 a ze sousedství českých zemí popravčí zápis zhořelecký z r. 1430, CD Lus. Sup. II, 142. Ojediněle dochovaný pramen jiného druhu, ale obsahově příbuzný, zpracoval F. Š m a h e l, Rejstřík budějovického lapkovského bratrstva z let 1434-35, JSH 25, 1956, 1-15 a t ý ž, Českobudějovické vojenské rejstříky z doby husitské, Historie a vojenství 1958, 321-367.

Nového Soupisu a odtud uvedené knihy příp. zápisů již dílem překračují období husitské revoluce. Ke srovnání těchto knih, určení jejich druhů a k pochopení některých skutečností je účelné seznámit se s podobnými prameny i z doby pozdější. O těchto městských knihách příp. příbuzných pramenech a zejména menších skupinách zápisů není zatím dostatečný přehled. Náběh k soupisu učinil E. P. Lány v edici knihy smolné města Dobrušky. Týž autor vydal několik knih tohoto druhu: Knihy černé jinak smolné při hrdebním soudu v městě Bystrém od r. 1625, Liberec 1946, Knihy smolné města Dobrušky založené léta 1598, Liberec 1947, Kniha černá jinak smolná města Smidár 1631-1769, Liberec 1948, Smolná jinak černá kniha města Solnice 1569-1721, Liberec 1948.

Z dalších edic příp. pojednání založených na smolných neboli černých knihách - kterýmto název v 16. stol. převážil - uvádíme výběrem: V e r b í k A., Krevní kniha městečka Bojkovic 1630-1721, Uherské Hradiště 1971, K u š í k A l., Výsledky a tresty aločinců podle "Černých knih" loveckého práva na hradě Buchlově 1562-1751, VVM 2, 1947, 161-178, M. a P. Z a o r a l o v i, Jimramovská smolná kniha, VVM 17, 1965, 141-157 (z let 1611-1770, vydal již předtím V. L. M a r z y, Ze zápisů farního archivu jimramovského, ČMM 23, 1899, 181-192), K y t k a J., Smolná kniha města Milevska, Milevsko 1939, B i š í k Z., Smolné knihy pardubické, Pardubice 1949, 26-33, B i š í k Z. - H r a b a l B., Knihy smolné, Hradec Králové 1969 (Pardubice), R e n n e r J., Knihy černé král. města Rakovníka, Rakovník 1927, P o h l J., Kniha černá nebo smolná král. svob. města Rokycan z let 1573-1630, Rokycany 1911, Š t r a k a J., Z tábořské knihy černé, Tábor 1937, T i r a y J., Loupežnictví na západní Moravě v 16. století, Od Horačova k Podýjí 1, 1923-1924, 91-92, 119-120 (podle smolné knihy města Velké Bíteše od r. 1556).

Kromě motivů historických se uplatnil při zpracování těchto pramenů zejména motiv filologický. Hlavní podnět k tomu dal F. O b e r p f a l c e r svým dílem Jazyk knih černých, jinak smolných, Rozpravy ČAVU tř. III, č. 73, Praha 1935 a edicí Vyznání na mučidlech, Texty ze starých knih černých jinak smolných, Praha 1937. K těmto pracím použil smolných knih převážně ze 16. stol. měst Berouna, Mladá Boleslav, Dobrušky, Chlumec n/Cidl., Kouřimě, Loun (2), Náchoda, Pardubice (2), Rakovník (2 a "Škartice" archiváře Rennera), Rokycan a Solnice.

Souhrnné zpracování těchto pramenů dosud chybí. Dílčí náběh, pro otázky dnešní historiografie stěží použitelný, k tomu učinil Z. W i n t e r, Kulturní obraz českých měst, 2, Praha 1992, kniha pátá o správě policejní, zejména o škůdcích veřejné bezpečnosti 135n., a z knihy sedmé o městském soudě kapitola o věcech trestních 736n. Z posledních let zaznamenáváme knihu J. K l a b o u c h a, Staré české soudnictví (Jak se dříve soudilo), Praha 1967, zejména kapitoly o trestním a důkazním řízení a mučení, a popularizující články K. M a l é h o, O smolných knihách a právu útrpném, Dějiny a současnost 3, 1961, č. 7, 16-19. - Rozborem jiných pramenů, provolacích knih dvorského soudu, přistoupil k obdobné problematice J. T e p l ý, Lapkové na českém východě, ČSČH 18, 1970, 293-290.

³⁾ O tom F. R a u s c h e r, O popravčí knize pánů z Rožberka, Práce ze semináře čes. práv. dějin na právnické fakultě Karlovy university, č. 20, Praha 1934.

pojednání postačí omezit se na zjištění, že do 15. stol. vznikaly ve městech,⁴⁾ u vrchností nebo při výkonu trestně soudní pravomoci povahy zeměpanské, zejména tzv. popravy. Přitom docházelo k různým spojením, např. k výkonu popravy královskými městy. Knihy tohoto druhu měly i svůj vývoj od počátků ve 14. stol. až do 18. století. K nim se řadí i knihy příbuzné spíše obsahem než vlastní povahou, např. rejstříky bratrstva českobudějovického. Podle hlediska správně-diplomatického je důležité určit, zdali šlo o knihu vedenou či o sbírku zápisů, pořizovanou z různých zdrojů k potřebám evidenčním a informativním. V dalším se omezíme jen na to, co je důležité pro určení povahy popravčích zápisů jihlavských.

Jihlavské zápisy mají původní označení "Vyznání lapků, lupičů a zločinců".⁵⁾ Nové označení pro ně v historické literatuře kolísá. Z početnějších výše uvedených názvů se pro jihlavské záznamy užívá nejčastěji zápisy hrdelní nebo popravčí. V tomto pojednání pro ně volíme obdobně podle knihy rožmberské označení zápisy popravčí. Toto označení vystihuje jejich povahu, neboť jednak jejich vznik měl přímo či nepřímo určitou souvislost s výkonem popravčí pravomoci, jednak - béreme-li v úvahu dnešní význam slova - valná většina vyslychaných skončila na popravišti. Dalším výkladem bude však povaha těchto zápisů zpřesněna.

Jihlavské popravčí zápisy se nedochovaly v samostatném svazku, nýbrž ve IV. městské knize. Je to kniha soudní. Její popis podal O. Smital v pojednání o městských knihách moravských.⁶⁾ V knize o 252 listech, formátu 42 x 30 cm, v pěkné gotické vazbě v temně červené safiánové kůži s kováním, která se opakuje ještě u městské knihy V., jsou nejprve zapsáni na fol. 1 - 5 měšťané přijatí v letech 1433-1536. Další 7 listů nebylo popsáno. Na fol. 13r - 36r jsou zaznamenány popravčí zápisy. Folia 36v - 65v jsou opět prázdná. Na fol. 66 teprve začíná vlastní soudní kniha se zápisy z let 1419-1519. Již z tohoto uspořádání knihy vyvstává první otázka, a to způsobu a doby zapsání popravčích zápisů.

Vazba knihy, shodná s městskou knihou V. z let 1473-1514, naznačuje buď možnost pozdějšího svázání volných složek, nebo pozdější převazby obou knih. Zatímco jihlavské radní knihy jsou manuály autentické

4) V klasifikaci městských knih vymezil jejich místo mezi knihami trestními V. V o j t í š e k, O studiu městských knih českých, Výbor rozprav a studií, Praha 1953, 81 a 73-74. Z hlediska diplomatického byla prozatím těmto knihám v dalších studiích věnována nepatrná pozornost.

5) "Item recognita predomum, spoliatorum et malefactorum." Fol. 13ra. Termíny se zčásti překrývají, český překlad je volný.

6) O. S m i t a l, Das Institut der Stadtbücher in Mähren, ZVGMS 15, 1911, 256nn. O městské knize IV. na str. 261-262.

- čistopisy přepsané najednou po větších částech z konceptních záznamů v manuálu běžném⁷⁾ - o soudních knihách to jednoznačně tvrdit nelze. Zdá se spíše, že tyto knihy byly vedeny běžně. Nicméně i při běžném vedení knihy je pravděpodobný určitý rozvrh svazku, který nebyl porušen ani dodatečnou převazbou, neboť nepopsaná folia byla v knize ponechána.

Městská kniha IV. soudní navazovala v r. 1419 na předchozí knihu II., která svým obsahem je smíšená kniha soudní a radní. Městská kniha III. je první samostatná kniha radní a kniha IV. první samostatná kniha soudní od doby, kdy se obojí druh knih oddělil. V knize I. je několik proskripčních zápisů ze 60. let 14. stol.,⁸⁾ ale počátkem 15. stol. již nebylo volné místo v prvních dvou městských knihách na zapsání většího souboru popravčích zápisů. Nezbylo proto než jim vyhradit řadu folií v nově založené knize. Tak lze vysvětlit, že do městské knihy IV. byl zapsán najednou při jejím založení v r. 1419 soubor popravčích zápisů a že od r. 1419 v nich bylo běžně pokračováno - s určitými mezerami - stejně jako dále v civilní agendě soudní od folia 66.

Tento výklad znamená, že pro základní soubor popravčích zápisů na fol. 13r-34r je rok 1419 terminus ad quem a že tedy v nich nemůže být zmínky o událostech po r. 1419. Prohlídka zápisů tento předpoklad potvrzuje. Od r. 1419, tj. od fol. 34va, jsou zápisy vedeny již běžně, i když s většími či menšími časovými mezerami. Byly také zapisovány jednotlivě různými písaři. Mají odlišný ráz od základního souboru z doby předhusitské. Odděluje je mezera a nadpis: "Následují zápisy o psancích."⁹⁾ Týkají se vesměs případů zaznamenaných přímo v Jihlavě a jsou poměrně velmi řídké. Saňají až do r. 1457, k fol. 36rb.

Další zkoumání omezujeme na jednolitý soubor najednou přepsaných zápisů do r. 1419 na fol. 13-34. První představu o nich poskytne jejich přehled.

Jestliže odmítneme možnost, že pořadí zápisů je náhodné, pak se naskytá pořádací hledisko chronologické, obsahové (věcné) a jazykové. Již pohled na přehled zápisů vylučuje první možnost chronologickou a naznačuje, že také další dvě možnosti nejsou naráz průkazné. Přesto však je zřejmé, že kupodivu rozhodující bylo hledisko jazykové. Nejprve byly zapsány výslechy latinské, potom německé a nakonec české, které počtem převažují. Toto uspořádání je jen v malé míře narušeno jednotlivými zápisy v jiném jazyce nebo zápisy jazykově smíšenými. Uspo-

7) K městské knize III je dochována i část knihy konceptní III A.

8) O. S m i t a l, Das Institut der Stadtbücher 258.

9) "Nec sequitur de proscriptis", škrtnuto.

řádání tohoto druhu má určitý význam nejen pro posouzení vzniku a účelu zápisů, nýbrž i pro osobnost pořadatele a písaře.

Hledáme-li další pořádací princip uvnitř jazykových skupin, zjišťujeme jen menší soubory zápisů příbuzných po stránce obsahové i chronologické. Tak první zápisy, pořázené r. 1417, se zaměřují na skupinu, kde jednou z hlavních osobností byl lapka Schönepeter. Podobná skupina následuje v r. 1419. Mezi českými zápisy je takový soubor týkající se skupin, jež působily pod vlivem pana Viléma z Pernštejna příp. též pánu z Častolovic, Brandýsa, Lamberka a Kunštátu na fol. 29-32 příp. 34. Tyto souvislosti vyplynou zřetelněji z historického vytěžení popravčích zápisů.

Je pravděpodobné, že toto částečné uspořádání, které neprozrazuje smysl pro přesnější logické členění, ale zároveň nezůstává nikterak pod úrovní dobových požadavků na určité uspořádání, bylo dáno zápisům až v Jihlavě. K této otázce se vrátíme v jiné souvislosti.

Provenience zápisů co do místa vzniku i co do podoby byla rozličná. Většinou jde o záznamy výslechů, jež byly zaznamenány tzv. krevními písaři přímo při vyslýchání chycených příslušníků skupin, ať již vypovídali dobrovolně nebo při mučení. Tyto zápisy byly zaznamenávány do knih, v Čechách zejména popravci,¹¹⁾ obecně pak zvláště v královských městech. Odtud byly pořizovány opisy a ty ve formě listů nebo jejich příloh byly rozesílány na různá místa, jež na takovýchto zprávách mohla mít zájem. Datované zápisy zabírají léta 1410-1419. Některé nedatované zápisy však zřejmě spadají i do doby před r. 1410, což bude možno ověřit teprve individuálním rozbořem.

S původem zápisů souvisí i jejich formulář.¹²⁾ Není jednotný, nýbrž se liší podle vzniku zápisů i podle zásahů, které v nich prováděl písař při sestavování sbírky. Zpravidla jsou uvedeny nadpisem, kde je jméno vyslychaného, někdy rok a údaj o trestu (Recongnicio Schrammonis, qui est suspensus in Wystricz). Nadpis se někdy opakuje u druhé i další části výslechu, které bývaly prováděny útrpným způsobem (Recongnicio Holy in martitio; sine tormentis, in tormentis). Vlastní zápis obsahuje v objektivní formě výčet činů a událostí, o kterých vyslychaný vypovídal, při čemž zvláštní pozornost byla zaměřena na podchycení

10) Jména jsou převedena do dnešní české jazykové podoby. Jen tam, kde jde o zvláštnosti, nejistotu nebo zřejmou německou národnost příp. zkomoleninu německého písaře, je ponechán původní tvar.

11) O rejstříčích vedených popravci srv. B. R i e g e r, Zřízení krajské v Čechách, I, Praha 1899, 40 a 61.

12) Srv. k tomu též ve III.části o druzích zápisů podle kancelářské příručky Prokopa písaře novoměstského.

Pořadové číslo	Folio	Datum výslechu	Místo výslechu	Vyslýcháný ¹⁰⁾
1	13ra - 13rb	po 7.9.1417	?	Schönpeter
2	13rb	1417	?	Mladota
3	13rb - 13va	1417	?	Janek Zaska
4	13va - 14ra	1417(?)	?	Pavel Jablečko
5	14ra - 14rb	1417(?)	Poděbrady	Vaněk
6	14rb	?	Jičín	Bohuněk
7	14va	7.6.1419	Velké Meziříčí	Zikmund
8	14va - 15rb	4.7.1419	Velké Meziříčí	Mulač
9	15va	1419	Velké Meziříčí	Zikmund
10	15va - 17ra	1419	Bzenec	Vaněk Rowycz (Robě ?)
11	17ra - 17rb	7.9.1417	Jindřichův Hradec	Holý (Janek, pacholek vozatajský)
12	17rb - 17vb	7.9.1417	Jindřichův Hradec	Holý Janek, pacholek vozatajský
13	18ra	?	?	Jakob Czawenstek
14	18ra	?	?	Jostel
15	18ra	?	?	Martyn Swab von Düben von Behem
16	18ra - 18rb	?	Boskovice ?	N.Pyknoska z Boskovic
17	18rb	?	?	Marezin Howa
18	18rb	?	?	Jan Tlasma
19	18va - 18vb	1417	?	Michelko ze vsi Chütten (Chyšky ?) Bohuš, služebník Jindřicha z Vad- štejna
20	18vb - 19rb	?	Pohořelice	Niclas pürgräff, služebník Jana Černého
21	19rb - 19va	1410	?	syn Ščenkův
22	19va	?	Jemnice ?	Jan syn Zdenkův z Brna (pověšen v Jemnici)
23	19vb - 20ra	1410	?	Zikmund z Kraví Hory Petr Kadeřavý
24	20ra - 20va		Bystřice p.Perně.	Schramm (Šrám)
25	20va		?	?
26	20va - 21ra	před 1410?	?	Johannes Czerkowyczerius
27	21ra - 21rb		Stráž n.Nežárkou	Janek tovaryš Kolúchův

Jazyk	Pán - ochránce	Hejtman družiny	Poznámka
lat.	Mikuláš Sokol ml. u Lamberka		
lat.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
lat.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
lat.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
lat.-čes.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
čes.			
něm.	Erhart Puška z Kunštátu		
něm.	Erhart Puška z Kunštátu		
něm.	Erhart Puška z Kunštátu		
něm.	Erhart Puška z Kunštátu		
něm.	Vilém z Pernštejna		Viz č.37
něm.	Prokop z Kamenice	Pinta	Viz č.38
něm.			
něm.	Vilém Sudlice z Litovan		
něm.	= Vilém z Kraví Hory		
něm.	Krajířové z Krajku na Drozdovicích		
něm.	další páni na moravsko- rakouském pomezí		
něm.			
něm.	Jindřich z Valdštejna a Rokštejna		
něm.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka (?)		
něm.	(Boček z Kunštátu na Jevišov- vicích	Jan Černý	
něm.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka)		
něm.		Zikmund Plachota?	
něm.			
něm.	Vlček z Vlčic na Kraví Hoře		
něm.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
lat.-čes.	Vilém z Pernštejna	Míček, syn	
lat.-čes.	Boček z Kunštátu	Benedův	
lat.-čes.	na Jevišovcích	z Rozsoch	
lat.	(opat kláštera ve Vilémově)	panoše v Rušínově	
lat.		u Chotěboře	
lat.	markrabí Prokop		
lat.	různí páni		
lat.	Krajířové z Krajku	Matěj Vůdce a	
lat.	Alšík z Bítova aj.	Byňovec	

Pořadové číslo	Folio	Datum výsledku	Místo výsledku	Vyslýchaný ¹⁰⁾
28	21rb	1413	?	Pastor de Gerhartz (pastýř z Herálce?) Molitor (mlynář)
29	21va		?	?
30	21va	1417	Německý Brod	nejmenovaný zločinec
31	21vb		?	Petr Spívavý
32	21vb - 22ra		?	?
33	22ra - 22rb		?	?
34	22rb - 22va		?	sdělení Pušky z Kunštátu ?
35	22va - 22vb	1419	?	sděleno Jindřichovi z Kravař
36	22vb - 23rb	21.10.1417	?	?
37	23rb		Ivančice	Jan Pátek
38	23va		?	Jan z Kunic
39	23va - 23vb		?	Pešík a Holý, bratři
40	23vb - 24ra		Jaroměřice	Václav a Jan (oběšeni v Jaroměřicích)
41	24ra - 24va		Telč	Vavřínek
42	24va - 25ra	7.9.1417	Jindřichův Hradec	Jan Holý, pacholek vozatajský
43	25ra - 25vb	7.9.1417	Jindřichův Hradec	Jan Holý, pacholek vozatajský
44	25vb		?	Jiřík, bratr Matúšův z Telče
45	26ra - 26rb	1416	Přibyslav	Jakůbec Rysek
46	26rb	22.2.1416	?	Buzek lazebník z Milevska
47	26rb - 26va		?	Přibík z Dubenek Kuba z Počátek
48	26va - 28vb	1416	?	Jandl de Purkstol
			Jemnice ?	Hanzl z Antendorfa
			?	Lymberger
			?	Symon
			?	Sigmund
			?	Hayperger
			?	Freytel
			?	Kyselice

Jazyk .	Pán - ochránce	Hejtman družiny	Poznámka
lat.			
lat.			2 zápisy o ručení za provinilce
něm.			individuální vražda
lat.			
lat.-něm.-čes.	Hašek z Valdštejna odjinud z Víckova		seznam lapků
lat.			seznam lapků
čes.	Erhart Puška z Kunštátu		
lat.-čes.	Erhart Puška z Kunštátu Jan z Brandýsa Heník z Valdštejna na Kolštejně Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
čes.	Jan z Brandýsa Vilém z Pernštejna		souvisí s 31 ?
čes.			
čes.			
čes.			
čes.			
čes.			
čes.			Viz č.11
čes.			
čes.	Prokop z Kamenice	Pinta	Viz č.12
čes.			
čes.	Erhart Puška z Kunštátu Mikuláš Sokol ml. z Lamberka aj.		
čes.			
čes.			
čes.	Krajířové z Krajku na Drozdovicích a j. páni		Výsledky jed- notlivých osob se střídají; patrně všechny nebo většina z Jemnice

Pořadové číslo	Folio	Datum výslechu	Místo výslechu	Vyslýcháný ¹⁰⁾
49	29ra - 29rb		?	Jane Bradka
50	29rb - 30rb		?	Martin z Lysic
51	30rb - 30va		?	Martin z Lysic
52	30va		?	Martin z Lysic
53	30va - 31ra		?	syn Janáčův = Mladý
54	31ra - 31vb		?	přehled stavů
55	31vb - 32rb		?	Chadima z Jihlavy
56	32rb - 33rb		?	Koléska
57	33rb - 34ra	5.4.1416	?	Janek
58	34ra	před 1.11.1416	Jihlava ?	Volek pivovarník

jmen osob. V některých zápisech je výslovná zmínka o tom, odkud výslech byl sdělen, nebo kde byl konán, v dalších se dá zjistit ze souvislosti. Přesto však je místo výslechu známo jen u třetiny zápisů.

Výjimečně se dostal do sbírky list v úplnější podobě, a to informace o vraždě z Německého Brodu. Vedle zápisů, jejichž předlohou byly listy, jež písař pro dlouhodobou potřebu zpravidla omezil na strohou skutkovou podstatu, se vyskytují i pouhé přehledy osobních jmen. Někdy jsou uvedeny větou, komu byly sděleny a koho se týkají (Subscripta nomina directi (!) sunt domino Heinrico de Crabörn pro speciali amicicia anno Domini M^oCCC^o decimo nono, f.22va), jindy jen všeobecným nadpisem (Nomina predonum secuntur), takže interpretace takových skupin je obtížná.

Mezi zápisy takto zjednodušenými je nesnadno odlišit i výslechy provedené v Jihlavě. Je možno to předpokládat u posledního zápisu sbírky z r. 1416, který se týká Volka pivovarníka. Je velmi pravděpodobné, že jihlavské proveniencé jsou i další výslechy ze dvou třetin zápisů, kde původ nebylo možno spolehlivě zjistit. Předlohou pro tyto zápisy byla patrně jihlavská městská kniha povahy trestní, která byla vedena samostatně již asi od 60.let 14.stol. a o které se zmíníme níže.

V Jihlavě byly zprávy shromažďovány, doplňovány místními výsle-

Jazyk	Pán - ochránce	Hejtman družiny	Poznámka
čes.			
čes.		Janáč Janáč Mladý	
čes.		Janáč Janáč Mladý	
čes.		Janáč Janáč Mladý	
čes.	Vilém z Pernštejna	Janáč Janáč Mladý	
čes.			Týká se tova- ryšstva Janá- čova.
čes.	Vilém z Pernštejna		
čes.	Boček z Kunštátu na Jevišo- vicích, Vilém z Pernštejna, další páni	Bepta Mikuláš z Rakús Koléska	
lat.	Boček z Kunštátu na Jevišovi- cích, Vilém z Pernštejna, Čeněk z Příbyslavě, další páni		
lat.			

chy, určitým způsobem tříděny a v r. 1419 zapsány. Zápis spadá téměř přesně do počátků husitské revoluce. Uvidíme dále, že důležitým mezníkem pro soustřeďování zpráv v Jihlavě bylo privilegium Václava IV. z r. 1410. Zdali však bezprostředním motivem utřídění a souborného zapísání nashromážděných zpráv byl výbuch husitské revoluce - poslední přesné datum 4.7.1419¹³⁾ by tomu nasvědčovalo - anebo příčiny místní, např. vyhrocení konfliktů s některými pány, lze prozatím stěží rozhodnout.

Velkou roli co do uspořádání a konečné podoby zápisů měl písař. Zápisy do r. 1419 zapsal písař jediný. Zvyklosti známé z Jihlavy, odjinud, i podoba zápisů jihlavských prozrazují, že to byl písař podřadný, pomocný. Písaři tohoto druhu jednak opisovali čistopisy městských knih a listin, jednak psali trestní výslechy, což bylo pokládáno pro blízkost kate za práci méněcennou. Již tyto okolnosti vysvětlují úroveň zápisů.

Jejich zevrubnější prohlídka prozrazuje, že písařovým mateřským jazykem byla němčina, a to v písemném projevu nikterak vynikající. Písař poměrně dobře zvládl mechanický opis textů latinských, ale v čes-

13) Fol. 15va, z Velkého Maziřící.

kých zápisech je třeba mu přičíst množství zkomolenin, jež vznikly zřejmým neporozuměním jménům i smyslu textů. I když něco padá na vrub již podřadným písařům, kteří vyslychali jinde a psali zprávy do Jihlavy, hlavní podíl na nízké jazykové úrovni bezpochyby patří písaři jihlavskému. Českobudějovický písař popravčího zápisu "školáckým překladem z českého záznamu učiněného Němcem" dospěl k "hrozně latině".¹⁴⁾ U jihlavského písaře lze sotva předpokládat schopnost samostatného překladu. Chyby v českých textech vznikly buď při bezprostředním zápisu výsledku, nebo při opisu příp. diktátu odjinud došlých zpráv.

Pro kritiku pramene jsou zvlášť důležité zkomoleniny a chyby ve jménech osobních a místních, kterých je velmi mnoho. Některé z nich lze téměř odvodit jako pravidlo, jiné jsou zcela neočekávané. K pravidelným patří zejména záměny souhlásek s - z, které jinak v soudobém pravopise byly časté, ale v jihlavských zápisech vyplývaly i z neznalosti jazyka a zřejmého neporozumění (Sasemkovy - Sazemkovi, Parzissek - Pařizek, ve Zwraczy - ve Svratce). Stejně časté jsou záměny souhlásek b - p - v (Webta, Wepta - Bepta, wyba wgisda - bývá v jízdě). Záměny se vyskytují také u dalších souhlásek: ř - z (z Possyczye - z Pořičie), č - s (Slupek - Člupek), ž - š (v bossym domě - v božím domu), š - z (zlögerrzy, zlogyrze - šlojíře). Četná jména i jiná slova jsou zkomolena tím, že písař s nimi spojil předložky nebo spojky (Straka za s Kossnyku, na Swrczowecz, Awerzynecz - a Vavřinec, řka sknyemu - řka k němu). Neporozuměním písař nejen nesprávně spojoval, ale i dělil slova (wyle moly - Vilémovi). Z neporozumění docházelo i k zaměněm velkých písmen při opisování (Dolnice - Solnice, Sovačovskej - Tovačovskej, Ramdiss - Brandýs). Písař ztroskotával na seskupení souhlásek (sbrchr - svrchu). Vedle pochybení tvaroslovných (svý dyel sukno) písař způsobil neporozuměním i zkomolení smyslu (hromada Petkaw se s ním - Hromada potkev se s ním). V příkladech by bylo možno pokračovat. Ukazují zároveň, jak nesnadný je úkol edičního zvládnutí popravčích zápisů jihlavských.

Za velmi důležitý a užitečný po stránce jazykové - co do češtiny a němčiny - je třeba pokládat zejména výsledky Jana Holého, zachované v českém a německém znění.¹⁵⁾

Popravčí zápisy jsou proto velmi bohatý pramen ke zkoumání filologickému. Ukázaly to již zmíněné práce F. Oberpfalcera, založené především na českých knihách smolných 16. století. Nemenší měrou to platí o textech německých a latinských. Zkoumání této jazykové problematiky

14) J. P e k a ř, Žižka 2, 217.

15) Fol. 17ra - 17vb (něm.), 24va - 25v2 (čes.). Srv. F. H o f f m a n n, K počátkům Tábora, ČSČH 15, 1967, 115-120.

v popravčích zápisech jihlavských je proto třeba přenechat odbornému zpracování filologickému.

Na další otázku po způsobu zapsání jihlavských zápisů nelze odpovědět jednoznačně. Je to dáno již tím, že některá vyznání vznikala přímo v Jihlavě, kdežto jiná tam byla písemně sdělována. Naskytá se tudíž možnost přímého zápisu jihlavským písařem, zápis podle písemné předlohy, zápis podle diktátu a kromě toho zápis podle vlastního nebo jiného překladu. I když jihlavské zápisy byly do městské knihy zapsány najednou týmž písařem, je třeba připustit v předchozích fázích vznikání tohoto souboru všechny možnosti. Diktátu nasvědčuje u zápisů cizí provenience zejména komolení vlastních jmen, neboť opis podle předlohy - jejíž úroveň však nemáme možnost porovnat - by se tomu alespoň zčásti vyhnul. Právě zmíněné zapsání výsledku Janka Holého v českém a německém znění skýtá možnost zkoumání těchto otázek. Vyznání bylo učiněno v Jindřichově Hradci a není vyloučeno, že do Jihlavy se dostalo již v obojí jazykové podobě, ač přirozeně nelze vyloučit ani pořízení překladu v Jihlavě. Zevrubnější osvětlení těchto otázek, které však sotva vždy dospějí k určitému výsledku, je třeba odložit až po filologickém zpracování zápisů.¹⁶⁾

Ani pokus o identifikaci písaře popravčích zápisů jihlavských nedospívá k určitému závěru. V Jihlavě jsou sice dobře známy ruce i jména vedoucích městských notářů z 1. pol. 15. stol., zčásti i písařů pomocných,¹⁷⁾ ale písmo popravčích zápisů nebylo možno paleograficky identifikovat. Bylo již připomenuto, že zapisování trestních případů a zejména těch, jež měly něco společného s "proléváním krve", tj. s výsledky právem útrpným, bylo pokládáno za činnost podřadnou, řádného písaře, zejména jestliže byl duchovního stavu, naprosto nehodnou. Proto např. novoměstský písař Prokop ve své kancelářské příručce velmi důtklivě nabádal písaře, aby se takovým textům vyhýbali a zásadně odmítali je psát.¹⁸⁾ Přímou z Jihlavy pak je znám případ městského notáře Mikuláše, který v polovině 14. stol. neváhal opustit významný a výnosný úřad, aby nemusel vykonávat takovou zneuctívající práci.¹⁹⁾ Již z toho

16) O těchto otázkách i níže, v části o organizaci bezpečnostní služby. F. R a u - s c h e r, O popravčí knize 13, předpokládá nejprve záznam výsledku na list, který byl zaslán popravčímu úřadu. - V jihlavských zápisech se nevyskytuje týž zápis, zapsaný v různé podobě dvakrát jako je tomu v popravčí knize rožmberské. K tomu J. P e k a ř, Žižka 2, 23. Výjimkou jen zmíněný zápis o výsledku Janka Holého.

17) Srv. B. B r e t h o l z, Johannes von Gelnhausen, ZVGMS 7, 1903, 14n, F. H o f f - m a n n, K dílu Jana z Gelnhausenu a jeho pokračovatelů v Jihlavě, Studie o rukopisech 11, 1972, 67n.

18) Prokopa písaře Nového města Pražského Praxis cancellariae, ed. F. Mareš, Historický archiv č. 32, Praha 1908, 47-48.

19) "Verum quia de me scire cupitis veritatem, vestra dilectio non ignorat, quod olim

je zřejmé, že po půlstoletí po této události zapsal také sbírku popravčích zápisů do IV. městské knihy písař pomocný, ne-li zvláštní písař krevní. Dosvědčuje to i nízká jazyková a pravopisná úroveň zápisů, nesrovnatelná s kvalitami vedoucích notářů, kteří patřili k významným osobnostem svého druhu, v čele s Janem z Gelnhausenu. Rozbor dostupného diplomatického materiálu nevedl zatím k dalšímu pozitivnímu výsledku. Ruka, jež zapsala ve IV. městské knize popravčí zápisy, nebyla jinak v městských knihách a listinách zjištěna a písaře nebylo možno identifikovat.²⁰⁾

Bylo již řečeno, že popravčí zápisy jihlavské mají u nás jediný soudobý protějšek v popravčí knize rožmberské. Vztah obou pramenů bude možno zevrubněji objasnit teprve po podrobném rozboru diplomaticko-právním a po historiografickém vytěžení těchto pramenů, které může objasnit četné souvislosti. Zatím můžeme vztah obou důležitých pramenů charakterizovat jen obecnějšími rysy.

Zevním rozsahem se obojí zápisy podstatně neliší. Rozdíly tkvějí v časovém rozsahu a obsahu. Zápisy rožmberské zabírají delší období 1389-1429, ale jejich hlavní význam tkví bezprostředně v revolučním období husínském. Přitom ovšem neztrácejí na významu ani zápisy z období staršího, do prvního desetiletí 15. století. Zápisy jihlavské mají neopak těžiště ve druhém desetiletí 15. stol., které v rožmberských zá-

fortuna mihi arrisit, que iam incipit novercari; nam domini mei cives iurati civitatis Iglavie me in notarium et rectorem scole elegerunt ceteris pre omnibus, qui promoti fuerunt, ita quod regimen scole et stilum civitatis tenui a festo Resurreccionis usque ad festum Procopii. Et ab officiis prescriptis nullatenus remotus fuisssem; tandem contuguit (sic), quod literas sanguineas scribere debui et alia, que sunt in magnum periculum anime; renui et penitus officia mihi collata resignavi, sic quod quidam nomine Johannes subnotarius maioris civitatis Pragensis in locum meum successit a doctore et notario predictę civitatis promotus. Modo anxiatu est spiritus meus et turbatus est cor meum... Scriptum per manum Nicolai in domo miserie, ubi nulla copia sed summa incopia." Nedatovaný list notáře Mikuláše opatu sedleckému otiskl J. L o s e r t h, Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens im XIV. und XV. Jahrhundert, MVGD 22, 1984, 98-99, č. 9. Částečně přetiskl J. T a d r a, Kanceláře a písaři v zemích českých, Rozpravy ČAVU, tř. I, roč. I, č. 2, Praha 1892, 172-173, který událost položil k r. 1400. Tadrů opravil ve stopách J. Čelakovského O. S m i t a l, Das Institut der Stadtbücher 275, který notáře Mikuláše správně určil jako předchůdce Jana z Huspolce před r. 1360. Osobnosti Mikulášovou se zabýval zevrubně ěm. S c h w a b, Nicolaus von Melnik, Iglauer Stadtschreiber, ZVMS 32, 1930, 113-128, který se však o příčinách odchodu nezmiňuje. List Mikulášův opatu sedleckému byl napsán právě asi r. 1360.

"Literę sanguineę et alia, que sunt in magnum periculum anime" nejsou "jakési kruté listy", jak uvádí Tadra, nýbrž mohou znamenat jednak listy ve věcech hrdelních, jednak patrně i zápisy trestní agendy do městských knih. Již Smital upozornil, že zřejmě od nástupců Mikulášových se nepožadovalo zapisování těchto věcí do městské knihy. Zdá se však, že příčinou Mikulášova odchodu z funkce notáře nebyla jen tato záležitost, neboť jeho nástupce Jan z Huspolce neshledal městské písemnosti v dobrém pořádku a teprve on přikročil v r. 1360 k znovuzaložení městských knih po požáru r. 1353. Nicméně z této události je zřejmé, jaký byl postoj písařů k trestní agendě.

²⁰⁾ Ke srovnání je možno uvést, že rukou písaře K popravčí knihy rožmberské byly psány některé posilací listy třeboňských hejtmanů; R. R a u s c h e r, O popravčí knize 9. Také to znamená, že šlo o písaře ingrosistu, tedy písaře vedlejšího.

pisech chybí. V pozdějším období klesá význam jihlavských zápisů - až na výjimky - na místní jednotlivosti.

Přes určité rozpory v dosavadním hodnocení²¹⁾ převládá názor, že oba soubory vznikaly nikoli sice současně, ale více méně jako celky najednou a že bezprostředním podnětem k tomu byly události husitské revoluce nebo poměry, které k ní vedly. K tomu je možno připomenout, že kniha rožmberská se více blíží knize vedené, zatímco zápisy jihlavské ve své části do r. 1419 tento ráz nemají.

Velmi důležitá pro vztah obou pramenů by mohla být okolnost, že popravčí zápisy jihlavské z let v podstatě 1410-1419 téměř přesně zapadají do časové mezery popravčí knihy rožmberské.²²⁾ K tomuto vztahu, kde je třeba odlišit vnitřní souvislost od náhody, se ještě vrátíme.

Zápisy rožmberské zachycují především území jižních Čech. Naproti tomu zápisy jihlavské postihují podstatně širší oblast, i když nestejně. Jde v podstatě o moravskou i českou část Českomoravské vrchoviny, ale i o oblasti další, zejména východní Čechy.²³⁾

Určitý rozdíl mezi oběma prameny tkví v tom, že kniha rožmberská zaznamenává převážně výsledky prováděné přímo v rožmberské doméně nebo Rožmberkům sdělované z titulu jejich popravčí pravomoci, při čemž úřad popravce tu vystupuje zřetelněji do popředí. Naproti tomu jihlavské zápisy jsou sbírkou výsledků, které byly shromážděny kromě výsledků domácích převážně z jiných míst.

Oba soubory zápisů mají styčné body některými jmény "lapků" i obětí, nikoli však celými zápisy. V popravčí knize rožmberské se najde zmínka o vraždě jihlavského kupce Heschla, která se několikrát v různé podobě objevuje i v zápisech jihlavských. Z jednotlivých osob se setkáváme v obou pramenech např. s Matějem Vůdcem a jeho tovaryštvem.²⁴⁾

Vcelku je možno říci, že popravčí zápisy jihlavské poněkud ustupovaly do pozadí před popravčí knihou rožmberskou. Platí to jak co do hodnocení rozsahu,²⁵⁾ tak co do významu obsahu. Skutečné srovnání obou

21) J. P e k a ř se domníval, že popravčí kniha rožmberská vznikla více méně najednou "k soudu nad zajatými účastníky revolučního násilí"; Žižka 2, 23 a 4, 203, p.23. Naproti tomu R. R a u s c h e r jí pokládal za knihu vedenou z titulu úřadu popravčího; O popravčí knize 12, 24.

22) Tuto mezeru vysvětluje R. R a u s c h e r ne zcela uspokojivě tím, že r. 1412-1418 nebylo dospělého člena rodu rožmberského, l.c.20.

23) K tomu srv. např. mapku v cit. článku K počátkům Tábora, která však zachycuje původ osob jmenovaných jen v jediném zápise, byť vůbec nejobsáhlejším.

24) O tom již J. P e k a ř, Žižka 2, 26-27.

25) Např. J. P e k a ř, Žižka 2, 29, je považuje za menší než popravčí kniha rožmberská, což je klamně.

pramenů, až na některé náběhy,²⁶⁾ nebylo však dosud provedeno. Hodnocení je možno spíše vyvodit z využití obou pramenů v historické literatuře, kde dosud větší pozornost byla věnována knize rožmberské. Bude úkolem dalšího zkoumání, aby objektivně osvětlilo význam zápisů jihlavských. Odtud také vyplynou přesněji i další a dílčí rozdíly mezi oběma důležitými prameny.

Kromě zkoumání vztahu jihlavských zápisů ke knize rožmberské by bylo možno hledat další styčné body hlavně v místech, odkud pocházejí některá vyznání, zejména ve Velkém Meziříčí, Německém Brodě, Jindřichově Hradci aj. Výsledek prohlídky dochovaných písemností byl však negativní.

Záměr vydat popravčí zápisy jihlavské se objevil nejprve v pracovních plánech P. Chlumeckého v polovině 19. století.²⁷⁾ První vážný pokus o vydání zápisů však podnikl teprve po mnoha desetiletích J.V. Šimák, který podle svědectví J. Pekaře, R. Rauschera a R. Urbánka pořídil opis zápisů a připravil jej k vydání.²⁸⁾ Tento rukopis však již delší dobu v jeho pozůstalosti chybí a nepodařilo se jej zjistit ani na jiných místech.²⁹⁾

Mezitím vydal jihlavské zápisy Augustin Neumann v Nových pramenech k dějinám husitství na Moravě.³⁰⁾ Tento pokus byl neúspěšný po mnoha stránkách. Zdrucující recenze O. Odložilíka³¹⁾ snad nebyla ještě dosti přísná. Editor zacházel s textem značně libovolně. Nevydal text úplný a vynechávky nevyznačoval. Otištěné části se hemží chybami a totéž platí kromě jiných nedostatků o velmi neúplném a vadném kritickém aparátu.³²⁾ Edice sice badatele upozorní na jednotlivosti, ale svou

26) Zčásti J. P e k a ř, Žižka 2, 28n. a zejména R. R a u s c h e r, O popravčí knize pánů z Rožmberka.

27) P. C h l u m e c k ý, Die Regesten oder die chronologischen Verzeichnisse der Urkunden in den Archiven zu Iglau, Trebitsch, Triesch, Gross-Sitesch, Gross-Meseritsch und Pirnitz, Brünn 1856, oddíl Das Iglauer Stadtarchiv 4-6.

28) J. P e k a ř, Žižka 2, 214; R. R a u s c h e r, O popravčí knize, 29; R. U r b á n e k, K historii husitské Moravy, ČMM 63-64, 1939-40, 239.

29) V současné době není ani v Ústavu čsl. a světových dějin ČSAV, kde byl postrádán již před r.1960 (Písemná pozůstalost J.V.Šimáka, sign.III.24, karton 10), ani v Ústředním archivu ČSAV v Praze, kde je uložena druhá část této písemné pozůstalosti.

30) Olomouc 1930, str. 215-258.

31) ČMM 55, 1931, 22ln. V odpovědi, K referátům Dra Odložilíka a ČMM, Sborník historického kroužku 33, 1932, 92n., uvádí A. N e u m a n n některá fakta o moravských pánech a duchovenstvu v době husitské, zejména o spojeních s lapky, vydání popravčích zápisů jihlavských omlouvá tím, že nevěděl o chystané edici Šimákově, ale na jádro kritiky neodpovídá.

32) Srv. např. vyznání Janka Holého v edici Neumannově a zmíněný nový otisk u štáti K počátkům Tábora, 115-120.

neúplností a nespolehlivostí jej může spíše zavést k omylům a chybným závěrům.

Kritické vydání textu popravčích zápisů jihlavských je obtížný úkol. Autor tohoto pojednání konal již po řadu let přípravné práce k takové edici. Pomocí předběžného lístkového indexu se podařilo objasnit mnoho zkomolenin původního textu a přispět k objasnění různých míst a jmen osobních. K porozumění některým místům a jménům přispívají i publikované předběžné práce.³³⁾ Celkový dobrý výsledek edice je však závislý i na dalších předběžných pracích filologických.

Prozatím jsme se zabývali převážně vnější kritikou jihlavských zápisů. Má-li být postižena jejich hodnota jako historického pramene, je třeba přejít ke kritice vnitřní. Odpověď na to poskytnou teprve studie, které vzejdou z obsahového rozboru zápisů. Nicméně v této úvodní kapitole je třeba shrnout alespoň dosavadní hlavní názory na hodnotu těchto zápisů jako historického pramene a zaujmout k nim stanovisko.³⁴⁾

První názory by bylo možno sledovat v obecnější podobě nazpět až do 15. století. Jde především o Václava z Jihlavy a Prokopa písaře novoměstského. Konfrontací jejich děl s podobou popravčích zápisů jihlavských by se také dospělo k poznání, do jaké míry tyto zápisy odpovídají soudobým zásadám, jež na pomezí praxe a teorie byly formulovány předními právníky a písaři. O tom však bude pojednáno v další části.³⁵⁾

Jihlavské popravčí zápisy nejsou v dosavadní historické literatuře, ba dokonce ani v beletrii neznámé. Znalí je jihlavští historikové od 18. stol., znal je již Millauer v díle o Janu Žižkovi.³⁶⁾ Poprvé jich však využil na vyšší metodické úrovni a vyslovil se obecněji o jejich účelu, spolehlivosti a hodnotě teprve Hugo Toman ve studii O dobrodružstvích a válečných jízdách Jana Žižky před vypuknutím bouří husitských.³⁷⁾ Datuje jejich zapsání do r. 1419. Toman připomněl obdobu popravčích zápisů jihlavských v popravčí knize rožmberské i souvislosti v osobách. Z jihlavských zápisů "ještě jasněji patrný jest účel se-

33) Kromě cit. práce K počátkům Tábora: K prehistorii moravských Táborů, SMM 86, 1967, 202-218, Vilém z Pernštejna, Pokus o portrét moravského pána husitské doby, ČMM 87, 1968, 163-186, Janáčovo tovaryšstvo, ČMM 90, 1971, 83-93. Této problematice se dotýká v širších souvislostech i studie Morava před husitskou revolucí, která je v tisku.

34) Podrobnější charakteristika dosavadního vytěžení po stránce obsahové bude podána na jiném místě.

35) Viz část III.

36) Max. M i l l a u e r, Diplomatisch-historische Aufsätze über Johann Žižka von Trocnov, Abh. der Böhm. Ges. d. Wiss., N.F. (IV), 1.B., 1924-26, str. 32.

37) Osvěta 21, 1891, 1021-29.

psání jejich, že totiž sloužití měly k vypátrání a usvědčení zločinců dotud nezvěstných".³⁸⁾

Za mezník v poznání významu popravčích zápisů jihlavských je třeba pokládat soudy J. Pekaře, ač tohoto pramene užil jen k dílčím otázkám svého díla o Janu Žižkovi.³⁹⁾ Není vyloučeno, že užil i některých poznatků J.V.Šimáka, který mu dal k dispozici rukopis své edice. Podle Pekaře byly jihlavské zápisy "shromážděny v jedno později jediným písařem (kol r.1419?) a doplněny potom několika vyznáními z let 1432".⁴⁰⁾ Pro vynucení pokládá jejich obsah sice za problematický, ale vcelku za dobrou až spolehlivou oporu zejména tam, kde určitá skutečnost je vícekrát ověřena z několika stran. Popravčí zápisy skýtají dosti bezpečný celkový obráz věcí, jimiž se zabývají.⁴¹⁾ Jednotlivosti je však třeba přijímat opatrně. Za spolehlivější je možno pokládat to, co vyslychaní prozradili o ostatních než o sobě.

Krok zpět po všech stránkách znamenal přístup A. Neumanna k tomuto prameni. Úroveň jeho hodnocení je na úrovni jeho edice. Popravčí zápisy jihlavské jsou podle Neumanna "sborník různých přiznání... v l.1409-1432", který vznikl "z důvodů čistě praktických". "Magistrát (I) prostě z bezpečnostních důvodů opatřoval výpovědi lupičů v jiných městech." "Historik v nich poznává, že se jedná o nepokojné někdy přívržence markrabí Prokopa, kteří po jeho smrti pokračovali v opovědnickém životě dále." Zápisy popravčí knihy rožmberské a popravčí zápisy jihlavské se prý obsahově a částečně i chronologicky kryjí (!) nebo doplňují.⁴²⁾ Neumannovy vývody byly částečně korigovány O. Odložilíkem a R. Urbánkem.

Z historiků posledních desetiletí využil objektivním způsobem popravčí knihy rožmberské pro vlastní období revoluční J. Macek.⁴³⁾ Předmětem jeho zkoumání nejsou již jednotlivé osobnosti, nýbrž jeho metoda je zaměřena především k postižení významných sociálních procesů v souvislosti s husitskou revolucí. Ač náběhy k tomu byly učiněny již u starších historiků, je možno přístup J. Macka k popravčím zápisům považovat za určitý zlom v hodnocení a zejména využití tohoto pramene. Nicméně

38) Tamtéž, 1022.

39) Žižka 2, 28 a 30.

40) Tamtéž, 28.

41) "Historik se v tomto prameni jistě nedohledá plné pravdy, ale pokud jde o celkový ráz činnosti lupičských a spikleneckých rot, pravidlem také o data o pánech a o cílech jejich, o jména osob a míst, poskytuje mu hojnost vyznání přece dosti opory, aby mohl materiál jejich užití s poměrnou jistotou." Tamtéž, 2, 30.

42) Nové prameny 9-10.

43) J. M a c e k, Tábor v husitském revolučním hnutí I, 2.vyd., Praha 1956, 267nn.

soustředění na určité skutečnosti a jednostranný výklad pramene jako celku způsobily, že jeho soudy nelze pokládat za konečné.

V jiné podobě to platí obdobně o několika odstavcích, které popravčím zápisům rožmberským i jihlavským věnoval F. Graus ve II. dílu Dějin venkovského lidu v Čechách.⁴⁴⁾ Osoby zachycené v zápisech představil jednostranně jako společenskou skupinu, kterou rozpory soudobého společenského řádu donutily bojovat proti němu zbojnictvím jako nejvyšší formou třídního boje. Ukázalo se tu, jak nedostatečně a jednostranně zhodnocený pramen ovlivňuje použití stejně jednostranně vybraných faktů.

Určitý náběh ke kritickému využití popravčích zápisů, zejména popravčí knihy rožmberské, prozatím bez zevrubnějšího rozboru těchto pramenů, učinil F. Šmahel v knize o Janu Žižkovi.⁴⁵⁾

Nejen proto, že popravčí kniha rožmberská a zápisy jihlavské nebyly dosud náležitě kriticky zhodnoceny podle obecných požadavků historiografických, ale zejména proto, aby těchto pramenů mohlo být využito k otázkám, jež si klade současná historiografie v souvislosti s husitskou revolucí, je třeba, aby tyto prameny byly nově zpracovány. Ve srovnání se staršími pracemi je možno považovat za základní poznatek, že tyto prameny obrazí složitou skutečnost, kterou je třeba postupně odkrývat analytickými metodami. Jakýkoli mechanický obecný rozbor vede jen ke zkreslujícím výsledkům. Pokusem o diferencovaný přístup k výkladu popravčích zápisů jihlavských byly dosud publikované předběžné studie, jež se snažily o postižení základních typů skupin zachycených v zápisech. Podobným způsobem bude třeba zkoumat další otázky, na něž popravčí zápisy mohou dát odpověď. V obecných rysech se pokoušíme o naznačení těchto otázek v závěru tohoto pojednání.

II. POMĚRY V ZEMI A BEZPEČNOSTNÍ ORGÁNY

Veřejné poměry a bezpečnost v zemi 1400-1410. Bezpečnostní orgány. Poprava a popravci. Město a jeho orgány bezpečnosti vnitřní a vnější. Jihlava a šlechta. Vývoj soudní a trestní pravomoci Jihlavy. Landfrýdy. Spolky měst. Privilegium Václava IV. z r. 1410. Právní základna popravčích zápisů.

Popravčí zápisy měly odlišný ráz v dobách míru a v obdobích, kdy veřejný řád byl narušen mimořádnými událostmi. Jihlavské popravčí zápisy vznikaly právě v období mimořádně pohnutém, takřka v předvečer re-

⁴⁴⁾ Praha 1957, 292-293.

⁴⁵⁾ Jan Žižka z Trocnova, Praha 1969, 25-32 a 202-203.

voluce. Proto je třeba alespoň nastínit poměry v prvních dvou desetiletích 15. stol. a podrobněji se zabývat orgány, jejichž úlohou bylo pečovat o bezpečnost v zemi a z jejichž působnosti také vznikaly po-
pravčí zápisy. Ač jihlavské zápisy se obsahem dotýkají téměř celého
území Čech a Moravy, přihlédneme zejména k Moravě, neboť postavení a
pravomoc Jihlavy byly určovány především právními poměry této země.

Bezpečnost, jež zavládla v českých zemích za vlády Karlovy a mark-
raběte Jindřicha, za jejich nástupců opět upadala. V některých letech
se vracely podobné poměry, jaké vládly za Jana Lucemburského anebo
v ještě starších nejhorších obdobích. Jedna z hlavních příčin tkvěla
ve vzájemné řevnivosti členů vládnoucího rodu lucemburského. Zároveň
však narůstaly rozpory vnitřní, živěné motivy hospodářskými i duchovní-
mi. Sledovat podrobně vývoj po této stránce není úkolem tohoto pojed-
nání.⁴⁶⁾

Na Moravě vládli od r. 1389 společně synové Jana Jindřicha, markra-
bata Jošt a Prokop. Jejich vláda byla naplněna neustálými spory, intri-
kami a boji. Do nich v rozličné míře zasahovali kromě dalších činitelů
i Václav IV. a Zikmund s ostatními členy lucemburského rodu. Tyto kon-
flikty jen do jisté míry skončily smrtí Prokopovou v r. 1405. Joštovi
se tím sice uvolnily ruce na Moravě, ale jeho vyšší zájmy, jež vyvrcho-
lily dosažením koruny krále německého, jej strhávaly do dalších poli-
tických i vojenských srážek, kdy se střetal nejčastěji s Václavem IV.

Po smrti Joštově v r. 1411 nabyly vlády nad Moravou Václav IV. Tím
se opětovně spojila vláda nad Čechami a Moravou přímo v ruku českého
krále. Leč záporné stránky Václavovy osobnosti i vlády se odtud proje-
vovaly ve zvýšené míře i na Moravě, která byla ponechána více méně pé-
či zemských úředníků z řad vysoké šlechty. Po smrti vynikajícího zem-
ského hejtmana Lacka z Kravař v r. 1416 se otevřela v plné míře cesta
soukromým sobeckým zájmům předních představitelů šlechty a stav se ne-
ustále přibližoval anarchii. V takové situaci zastihla Moravu husit-
ská revoluce.

Za těchto poměrů, kdy panovník nemohl nebo nebyl schopen plně
uplatňovat svou svrchovanou moc a kdy byla narušena nebo dokonce do-
časně zastavena činnost soudů a správních orgánů, bezpečnost v zemi
upadala. Podle měnících se poměrů se v tom jevily určité výkyvy, ale
vcelku patřila první dvě desetiletí 15. stol. k nejrozháranějším obdo-
bím na Moravě vůbec.

⁴⁶⁾ K tomu srv. zejména F. D v o ř á k, Dějiny Moravy, I, Vlastivěda moravská, Brno
1914, 233nn., A. N e u m a n n, Nové prameny k dějinám husitství na Moravě, A. N e u -
m a n n, K dějinám husitství na Moravě, Husitské války, Olomouc 1939, F. M. B a r t o š,
Čechy v době Husovů, České dějiny II.6, Praha 1947, F. H o f f m a n n, Morava před hu-
sitskou revolucí.

Tento stav pociťovalo velmi těžce hospodářství. Byl narušován a místy i znemožňován obchod, válečné srážky a záští odnášeli těžkými škodami poďdaní a jisti si nebyli ani lidé ve městech. "Nikomu není otevřen přechod po veřejných cestách, neboť loupeže se čím dál tím více vzímáají, čím beztrestněji lupiči smějí se jimi vychloubati."⁴⁷⁾ V r. 1404 psal Jošt Olomouckým: "Netoliko kupci na cestách, rolníci na polích, nýbrž ani mniši v uzavřených klášterích ani měšťané v uzavřených a hrazených městech nejsou svým majetkem i životem jisti."⁴⁸⁾ Věnujme pozornost tomu, jak na tyto poměry reagovalo právo, spravedlnost a bezpečnostní aparát soudobého státu.

Správa a soudnictví na Moravě měly ve 14. a 15. století v podstatě podobnou povahu jako v Čechách, což vyplývalo z obdobného uspořádání společnosti. Zároveň však některé odlišné podmínky vedly k vytváření určitých zvláštních rysů. Platí to také o bezpečnostních orgánech. Jejich vývoj byl do značné míry určován vztahem centrální působnosti zeměpanské a působností místních středisek moci, což byly drobné i větší celky pod správou vyšší a nižší šlechty, měst a církevních institucí. Vývojová tendence přitom směřovala k postupnému nahrazování svépomoci veřejnou iniciativou k postihu trestných činů a k postupnému posilování a rozšiřování centrální působnosti. Panovníci vyvíjeli úsilí, aby monopolizovali výkon hrdelní pravomoci v rukou svých a svých zeměpanských úředníků. Tak tomu bylo zvláště v letech vlády silných osobností, Přemysla Otakara II., Václava II., Karla IV. Naopak páni a vladykové, města, kláštery a jiné instituce se snažili zajistit si výkon bezpečnostní a trestní pravomoci ve svých rukou, což jim nejednou bylo potvrzováno panovnickými listinami. Přitom se stávalo nezdárc, že zeměpanské úřady se octly v nepovoláných rukou příslušníků šlechty, kteří moci zneužívali ve svůj prospěch. Kromě jiných zájmů tu nezdárc hrály značnou roli příjmy z pokut a majetku viníků. Věci byly dále komplikovány tím, že jednotlivé instituce neměly ani na svém území neomezenou působnost, neboť tomu bránilo stavovské rozvrstvení. Zejména u měst se často točily spory kolem kompetence nad šlechtou alespoň v evidentních trestních případech, jež se staly na území měst nebo jejich statků. I v otázkách bezpečnostní a s tím souvisící soudní pravomoci se tedy obrazily poměry a vývoj hlavních společenských sil ve státě.

Z orgánů, jež se uplatňovaly na postihu trestné činnosti, byli nejvýznamnější popravci. Instituce popravců má na Moravě stejně jako

⁴⁷⁾ CDM 12, str.V. Český překlad F. D v o ř á k, Dějiny Moravy 1, 276.

⁴⁸⁾ CDM 13, 330, č.318, 9.7.1404. Český překlad F. D v o ř á k, Dějiny Moravy 1,249.

v Čechách počátky v 2. pol. 13. století. Rozvinula se však menší měrou než v Čechách a byla doplňována dalšími bezpečnostními opatřeními, zejména spolky měst a landfrýdy. Vývoj instituce popravců na Moravě je prozatím také méně znám než v Čechách, kterým věnoval vynikající práci B. Rieger.⁴⁹⁾

Stará instituce popravky, zvaná též "iudicium sanguinis", znamenala náhlý soud nad zločinci při skutku dopadenými nebo vůbec zjevnými.⁵⁰⁾ Postupem doby se význam tohoto termínu jednak vyhraňoval, jednak zpřesňoval, takže znamenal výkon práva, v užším smyslu zejména exekuci hrdelní, dále moc k úřední exekuci, úřad k výkonu moci ustanovený a konečně území, jež úřadu podléhalo.⁵¹⁾ Popravci pak byli úředníci zemští nebo krajští. Mohla k nim patřit i královská města, pokud je panovník výslovně pověřil popravčí pravomocí.⁵²⁾

Město feudálního období mělo orgány k výkonu bezpečnosti vnitřní a větší města, zejména královská, též bezpečnosti vnější, jež nejméně do 16. a 17. stol. souvisela s jejich mocí vojenskou. K orgánům vnitřním patřil rychtář, příp. soud, městská rada, biřici a kat. Po právní stránce bývala tato pravomoc zakotvena v listině městských práv, dalších privilegiích, ve statutech a právních nálezích.

Bezpečnost vnější - kromě obecných potřeb vojenských - znamenala zajištění obrany proti zločincům i opatření dostatečných sil pro nepravidelná střetání se šlechtou. K tomu bylo třeba nejen orgánů vnitřní bezpečnosti, nýbrž i moci v podstatě vojenské, jež spočívala v městské hotovosti, námezdných žoldnéřích a v městském opevnění.⁵³⁾ Teprve výkon spravedlnosti nad dopadenými zločinci náležel již výše zmíněným orgánům bezpečnosti a spravedlnosti vnitřní.

Právní kompetence k výkonu bezpečnosti vnější se týkala dvou hlavních okruhů osob. Byli to jednak řemeslní zločinci; jednak osoby šlechtické - mezi nimiž ovšem rovněž nechyběly elementy zločinné - jež z různých důvodů v jednotlivých případech i pravidelněji sahaly vůči městu ke zbrani. Kompetence města uvnitř hradeb, na tzv. městském území před hradbami a na městských statcích vůči měšťanům, ostatním obyvatelům a poddaným byla nesporná. Otázkou však je, kdy tato pravomoc

49) Zřízení krajské v Čechách I, Praha 1939. Vývoj na Moravě zevrubněji neosvětlila ani práce R. R a u s c h e r a, Příspěvek k dějinám popravců v zemích českých, Časopis pro právní a státní vědu 25, 1942, 256-268, která se týká počátků této instituce.

50) B. R i e g e r, Zřízení krajské I, 27, 32.

51) Tamtéž 30.

52) Tamtéž 33.

53) K tomu F. H o f f m a n n, Jihlavská pevnost, Historie a vojenství 1965, 194 aj.

nabývala širšího územního rozsahu, kdy se mohla dotýkat i osob vyššího stavu a stávala se tak popravou v plném dobovém smyslu.

Základní konflikt, který prolíná popravčími zápisy jihlavskými, je střetání měst se šlechtou. Hledáme-li kořeny tohoto nepřátelství, museli bychom se vrátit až do 13. století, do samých počátků měst. Vznik měst znamenal nesporný pokrok. Pro šlechtu však zároveň přinesl omezení jejích možností. Z toho vznikaly nevyhnutelné konflikty, jež byly živěny především momenty hospodářskými, do jisté míry však i aspekty politickými. Čím větší byla moc města, tím větší hrozbu znamenala pro okolní nižší i vyšší šlechtu. To platilo v plné míře také o Jihlavě.⁵⁴⁾

Vztahy hospodářské vedly ke vzniku závazků i práv mezi Jihlavou a šlechtou. Převaha práv, pohledávek, byla na straně města i měšťanů. O tom svědčí mnoho dokladů listinných, v městských knihách i v moravských knihách půhonných. Hospodářská převaha města a zejména pak jeho pronikání do držby statků, vedly ke sporům povahy civilní, které však nezřídka přerůstaly do oblastí trestní. Při povaze soudobého právního řádu nebylo snadné vymáhat pohledávky za šlechtou anebo se domoci nápravy pro oběti násilí. Určitou pomoc mělo Jihlavě poskytnout privilegium krále Jana z r. 1331, kterým udělil městu právo pohánět před jihlavskou cúdu pro dluhy i šlechtické osoby z oblasti od Jihlavy po Jemnici.⁵⁵⁾ Tato listina je zároveň doklad, že v Jihlavě byla v 1. pol. 14. stol. cúda, která byla v moci města. Podle náznaku v listině se její územní kompetence kryla s krajem Jihlavským, který se teprve postupně vyhraňoval.⁵⁶⁾ Privilegium však nelze pokládat za právo poprav, ani za poskytnutí omezené trestní pravomoci, nýbrž především pravomoci civilní, i když obě oblasti nebyly přesně odděleny.⁵⁷⁾ Rozsáhlejší práva se značnou pravomocí trestní udělil král v té době městu Olomouci.⁵⁸⁾

Jihlavská cúda zanikla patrně za reforem Karlových, kdy soudnictví bylo soustředěno do Olomouce a Brna, ač o Jihlavském kraji jsou doklady i z 2. pol. 14. století.⁵⁹⁾ Tím Jihlava zřejmě ztratila možnost přímého vymáhání pohledávek za šlechtou i stíhání jejích výstřelků a byla odkázána na zdlouhavější jednání před soudem brněnským. Tuto změ-

⁵⁴⁾ K tomu F. H o f f m a n n, Jihlava v husitské revoluci, Havlíčkův Brod 1961, 146-148.- Srv. K. Malý, K českému trestnímu právu 15.-16. století, Rozpravy CSAV, SV, 72, 1962/4 str. 6n.

⁵⁵⁾ CDM 6, 326, č. 426.

⁵⁶⁾ F. H o f f m a n n, Jihlava v husitské revoluci 128-129.

⁵⁷⁾ K tomu B. R i e g e r, Zřízení krajské 1, 30, 63-67 a porůznu.

⁵⁸⁾ Tamtéž 43.

⁵⁹⁾ F. H o f f m a n n, Jihlava v husitské revoluci 129.

nu město nepociťovalo asi příliš citelně za vlády Karlovy a Jana Jindřicha, ale začalo si ji uvědomovat velmi naléhavě za jejich nástupců.

Karel IV. neprosadil v návrhu zákoníku Majestas Carolina zásadu, aby hrdelní moc byla vyhrazena králi a úředníkům královským, ale dosáhl alespoň sněmovních usnesení z r. 1348 a 1355, jejichž realizace přispěla k posílení bezpečnosti v zemi.⁶⁰⁾ Usnesení prvního sněmu panovník sdělil 3. května 1348 též Jihlavským.⁶¹⁾ Ještě v květnu téhož roku vyzval pak Kutnou Horu, Čáslav a Kolín, aby v zájmu hájení míru a veřejného pořádku uzavřeli spolek s Jihlavou k vzájemné pomoci proti škůdcům a rušitelům veřejného pořádku.⁶²⁾ K těmto opatřením se ještě vrátíme.

Karla následoval v úsilí o pojištění veřejného pořádku na Moravě jeho bratr, markrabí Jan Jindřich. V r. 1351 udělil Jihlavským právo, aby pro bezpečnost země a svou směli bořit hrady, tvrze a pevnosti, kde sídlí nebo nacházejí útočiště lupiči a škůdci. Toto právo však bylo vázáno podmínkou, že nejprve pod přísahou prohlásí tato místa za škůdcovská.⁶³⁾ Jihlavští se tím přiblížili trestní pravomoci, které dosáhla Olomouc před dvaceti lety, ale nikoli v podobě tak blízké právu popravu. Privilegium však bylo důležitou zbraní v boji města proti osobám zřejmě šlechtického stavu, které ohrožovaly město a okolí ze svých sídel. Poukaz nejen na bezpečnost města, ale i země dodával tomtu právu obecnějšího významu a povyšoval město na činitele nadaného vyšší veřejnou mocí. K výkladu tohoto privilegia však nelze pominout skutečnost, že jen o týden později obdrželi Jihlavští od téhož panovníka právo kupovat statky od pánů a vladyků, držet je městským právem a nezcizovat je osobám jiného práva.⁶⁴⁾ Staré podloží konfliktů mezi městem a šlechtou tu vystupuje zřetelně na povrch.

Tato práva patrně byla dosti účinná, aby postačovala během 2. pol. 14. stol., kdy ostatně až do 90. let zavládl mír a veřejný pořádek nebyl narušován mimořádným způsobem. Proto asi nebylo třeba dalších opatření. Teprve od konce století, kdy zvláště na Moravě začínalo období rozvratu, vystupovaly otázky veřejné bezpečnosti znovu naléhavěji do popředí.

Dříve než přihlédneme k poměrům počátkem 15. stol., je třeba zabý-

60) K tomu kromě další literatury B. R i e g e r, Zřízení krajské 1, 47-49. O obecnějších souvislostech J. Š u s t a, Za císařskou korunou, České dějiny II.4, 83-86.

61) CDM 7, 572-3, č. 789 = RBM 5, 183, č. 360.

62) CDM 7, 580-581, č. 803 = RBM 5, 192-3, č. 378.

63) K tomu B. R i e g e r, Zřízení krajské 1, 55.

64) CDM 8, 55-56, č. 87 a 89.

vat se dalšími institucemi, kterými měla být zajištěna bezpečnost v zemi. Instituce popravců se na Moravě zřejmě nerozvinula takovým způsobem jako v Čechách a kromě toho popravčí úřad v rukou panských rodů mohl vést snadno ke zneužívání. Proto alespoň v některých obdobích se vyvíjelo úsilí nedostatky překonat a k tomu byly hledány cesty jinými prostředky a formami než byla instituce popravců nebo zvláštních pravomocí poskytovaných jednotlivým městům. Z těchto opatření zaslouží pozornosti zejména landfrýdy a spolky měst. Tyto organizace měly nejenou širší než jen bezpečnostní význam, neboť sledovaly také cíle správní a politické. Přesto však podstatný význam v nich měla i složka bezpečnostní.

Landfrýd je zápis, smlouva stavů mezi sebou po případě s panovníkem, kterou se zavazují k zachování zemského řádu a pokoje, slibující si vzájemnou pomoc někdy na čas určitý, jindy neobmezený, někdy jen na několik let.⁶⁵⁾ V době předhusitské je možno pokládat za pokus o landfrýd již zmíněná sněmovní usnesení přijatá z popudu krále Karla IV. v r. 1348 a 1355, která platila i pro Moravu.⁶⁶⁾ Tato "ordinatio communis pacis" záměrem i výsledkem měla však dosah obecnější než obvyklá smlouva landfrýdní. Teprve v r. 1388 můžeme mluvit na Moravě o prvním pravém landfrýdu, který uzavřeli markrabí Jošt a Prokop s biskupem olomouckým a moravskými pány.⁶⁷⁾ Z dalších landfrýdů je důležitý onen z r. 1412, který uzavřel král Václav IV. po smrti Joštově a převzetí přímé vlády na Moravě s moravskými stavy.⁶⁸⁾ Povahy landfrýdu měla i úmluva mezi Zikmundem, biskupem olomouckým, knížetem opavským a stavy moravskými z r. 1421, kdy Zikmund přinutil k poslušnosti moravské pány.⁶⁹⁾ Oba poslední landfrýdy také zhruba vymezují základní časový úsek našeho pojednání.

Landfrýdy se postupně vyvíjely od opatření, jež, více méně jen duplikovala některá ustanovení platného právního řádu opakováním a zdůrazňováním některých naléhavě potřebných zásad a zaváděním některých mimořádných opatření k postihu provinilců, až k obecnějším řádům, které je možno považovat za předchozí vývojové stupně ke zřízení zemským 16. a 17. století. Landfrýdy neobsahovaly totiž jen ustanovení k postihu trestních činů, nýbrž zasahovaly do oblasti práva ústavního, správ-

⁶⁵⁾ Definice R. R a u s c h e r a, *Zemské míry na Moravě*, Praha 1919, str. 6. Termíny pro landfrýd na str. 7, k obsahu landfrýdů str. 13n.

⁶⁶⁾ Tamtéž 7-9.

⁶⁷⁾ Tamtéž 8.

⁶⁸⁾ Tamtéž 8.

⁶⁹⁾ Tamtéž 8. Z jiných hledisek byla událost mnohokrát popsána v dalších pracích.

ního, trestního i soukromého. Z ustanovení landfrýdů v jednotlivých obdobích proto lze soudit na všeobecné poměry v zemi, na ty stránky života, které byly nejvíce postihovány porušováním právního řádu, ale i na jakousi normu toho, co bylo nejnaléhavěji žádoucí upravit do potřebného stavu. Naopak konfrontace podobných pramenů jako jsou popravčí zápisy, které obrazí některé stránky skutečných poměrů, s landfrýdy může prozradit, jak se skutečnost lišila od právní normy. Ukazuje se, že téměř všechna podstatná ustanovení landfrýdů byla porušována - od drobných přestupků trestních přes loupeže na silnicích, zneužívání hradů a tvrzí jako hnízd škůdců země, až po loupežné rejsy za hranice země - a to nejčastěji z podnětu nebo přímou účastí těch, kdo landfrýd stvrzovali svými pečeti, totiž příslušníků vyšší a nižší šlechty.

Zatímco landfrýdy měly obecnější ráz, vynucovala si doba i ujednání užšího rozsahu i dosahu. K těm patřily v Čechách i na Moravě zejména spolky měst.⁷⁰⁾ Tyto spolky sledovaly zabezpečení zájmů měst v ohledu stavovském - v podstatě proti šlechtě - a v ohledu bezpečnostním, a to jak v obecnějším významu vojenském co do obrany města proti útokům, tak v užším smyslu bezpečnostním, např. k ochraně kupců, postihu nebezpečných osob apod.

Jihlavy se týkají zejména dva takové spolky, z r. 1348 a 1410. Jak již bylo uvedeno vyzval Karel IV. v r. 1348 Kutnou Horu, Čáslav a Kolín, aby přijaly do svého spolku (societas) též město Jihlavu. Účelem tohoto spolku bylo zajištění míru a bezpečnosti v okruhu působnosti měst (districtus), a to zejména proti zločincům.⁷¹⁾ K tomu si uvedená města měla poskytovat vzájemnou pomoc. Výzva Karlova, která souvisela s řadou jeho opatření k odstranění bezpráví a nastolení právního řádu a bezpečnosti, měla tedy i spolkem měst ještě dále násobit ustanovení platného práva a sněmovních usnesení povahy landfrýdu z r. 1348. Kromě blízkosti územní měla uvedená města společný znak v tom, že se podílela na horní činnosti a po právní stránce se řídila jihlavským právem, jehož vrchní stolicí v Jihlavě tento panovník právě v té době poprvé výslovně potvrdil. Bylo by však v tomto případě přehnané vyvozovat z vrchního horního práva jihlavského též nadřazenost Jihlavy po stránce správní a bezpečnostní příp. i vojenské.⁷²⁾

Krise, kterou prožívaly české země a zvýšenou měrou Morava od konce 14. stol., oživila znovu potřebu důraznějších právních opatření proti rušitelům míru a bezpečnosti. V r. 1402 Jihlava jen šťastnou náhodou odvrátila přepadení okolními šlechtici, ke kterému dalo podnět uvězně-

70) Tamtéž 10-11.

71) "Adversus homines maleficos, profugos et turbatores pacis."

72) Učinil tak Em. S c h w a b, Iglauer Wehrwesen im Mittelalter, ZVGMS 43, 1941, 113.

ní jednoho z nich ve městě.⁷³⁾ Listina, kterou vydal Jihlavě Václav IV. 6. března 1410, obrazí již poněkud jiný stav věcí než v polovině 14. století.⁷⁴⁾ Byla vydána v týž den jako konfirmace jihlavských privilegií, kterou Jihlavští obdrželi na přímluvu markraběte Jošta. Je tedy zřejmé, že první listina byla vyžádána s vědomím Joštovým záměrně od Václava IV., aby měla vyšší platnost a dosah. Král se nejprve zmiňuje o panovnické povinnosti pečovat o bezpečnost. Znaje věrnost Jihlavských a jejich péči o právo (*legalitatis industria*) udělil jim moc, aby zločince, kteří kdekoli v království Českém ruší bezpečnost cest, mohli postihovat, ničit jejich tvrze i obydlí a vykonávat nad nimi spravedlnost podle práva.⁷⁵⁾ Zároveň nařídil všem pánům, úředníkům, městům a zejména Kutné Hoře, Kolínu, Čáslavi, Jílovému a ostatním městům, jež odedávna užívala jihlavského práva, aby Jihlavským ve výkonu této pravomoci přispívali a pomáhali. V tom se jeví zřetelná souvislost s oblastí práva jihlavského a její vrchní stolicí v Jihlavě, zejména když Václav IV. odkazoval i na starší práva poskytnutá Jihlavským jeho předchůdci, zvláště pak Karlem IV. Rozsah pravomoci k pronásledování zločinců je velmi široký a je možno ji považovat za poskytnutí práva popravky. Pravomoc krajských popravců se vyvíjela a nemohla být jednoznačně vymezena. Patřil k ní zejména výkon vlastní popravky, ochrana a podpora právního řádu a konečně jiné funkce správní, např. krajské sjezdy, bernictví a vojenství.⁷⁶⁾ Z toho chyběly Jihlavě jen některé funkce správní. Naproti tomu privilegium poskytovalo Jihlavě čelné postavení ve spolku měst, takže je možno je považovat za obecnější pověření města bezpečnostní a trestní pravomocí. Zaslouží pozornosti, že toto privilegium dostala Jihlava v období, kdy nedávno předtím čeští páni přinutili Václava kromě jiného, aby městům právo popravky odňal a svěřoval je jen pánům příp. aby města vykonávala popravčí pravomoc jen s radou popravců krajských.⁷⁷⁾ Podporu Joštovu je možno pokládat za doznívání jeho staré politické linie, podle které se opíral především o královská města a za výraz situace na Moravě, poněkud odlišné od

73) K této události a poměrům, z níž vzešla, F. H o f f m a n n, Jihlava v husitské revoluci 162n.

74) CDM 14, 117, §.127.

75) "Favimus et indulsumus ac etiam vobis liberam concedimus potestatem, ut vos ubilibet in regno nostro Boemiae publicarum stratarum notorios invasores, fures, maleficos et pacis turbatores insequi, invadere ipsorumque munitiones et habitationes subvertere, destruere, annullare et cum eisdem iustitiam, prout criminis qualitas postulat et requirit, exequi possitis et valeatis..."

76) B. R i e g e r, Krajské zřízení I, 63-67.

77) Tamtéž, 51-52.

Čech. Nicméně je příznačné, že v privilegiu nebylo užito termínu, který by znamenal popravu v plném slova smyslu.

Privilegium Václava IV. z r. 1410 tedy dovršilo vývoj bezpečnostní a trestní pravomoci Jihlavy. Spojovaly se v ní prvky vlastního městského práva, práv poskytnutých panovnickými privilegii a spolu s účastí v městských spolcích a s působením landfrýdů se tak vytvářela moc schopná čelit jednotlivcům i skupinám, které město ohrožovaly. Tato právní základna dostačovala k uplatnění bezpečnostních opatření, jež město provádělo v prvním a zejména ve druhém desetiletí 15. století. Z toho také vznikl soubor popravčích zápisů jihlavských.

III. POPRAVČÍ ZÁPISY A TRESTNÍ ŘÍZENÍ

Shromažďování a výměna zpráv, vznik sbírky. Místa výsledků a vztahy k Jihlavě. Psaní - proskripce. Teorie a praxe. Instituce psaní v Jihlavě. Účinnost psaní. Výsledky. Hodnota výsledků útrpným způsobem. Svědkové. Záznamy proskripce v Jihlavě. Vývojové a druhové zařazení popravčích zápisů jihlavských.

Po osvětlení vnější podoby zápisů a právních i všeobecných podmínek jejich vzniku je možno již určitěji uvažovat o vlastní povaze a funkci popravčích zápisů jihlavských.

V první řadě je třeba se vrátit k otázce, kde a jak tyto zápisy byly shromážděny a zapsány. Víme již, že se to stalo najednou někdy v r. 1419. To však ještě nikterak neznámá, že byly samozřejmě shromážděny v Jihlavě. Zejména nápadná okolnost, že období 1410-1419, jež především zachycují, v popravčí knize rožmberské chybí, vede k otázce, zdali zápisy tohoto druhu nebyly shromažďovány společně na jiném místě, odkud potom byly pořizovány opisy a výpisy podle účelu a okolností. Leč některé zmínky potvrzují, že zápisy byly shromažďovány v Jihlavě a některé tam byly pořizovány přímo při výsledcích. Tak např. je do sbírky zahrnut list z Německého Brodu, týkající se Hanse Trünkela z Rančířova, který zabil ženu jménem Kulhavá.⁷⁸⁾ Ve sbírce je řada zápisů, u nichž sice není výslovné zmínky, kde vznikly, ale kde ze souvislosti lze předpokládat, že výsledky byly prováděny přímo v Jihlavě a bez dalšího prostředkování zahrnuty do sbírky popravčích zápisů.⁷⁹⁾ To znamená, že iniciativa ke shromažďování musela vycházet buď z obecného usnesení anebo přímo z Jihlavy. Viděli jsme již, že po řadě před-

78) Fol. 21va.

79) Týká se to pravděpodobně prvních latinských zápisů na fol. 13r-14r a posledních zápisů českých na konci, fol. 26r-34r.

chozích opatření zejména privilegium Václava IV. z r.1410 mohlo poskytovat k takové činnosti plné oprávnění.

Popravčí zápisy jihlavské shrnují výsledky z různých moravských i českých měst a míst. Je přitom nepochybné, že zprávy byly vyměňovány vzájemně. Četná česká i některá moravská města byla pověřena popravou, vedla tedy rejstříky psanců a vzájemné informování bylo všestranně prospěšné.

Místa, odkud pocházely zápisy příp.výsledky, jsou zachycena v přehledu zápisů v I. části tohoto pojednání a v mapě. Jsou rozseta především v oblasti Vysočiny, jižní až jihovýchodní Moravy. Z této oblasti se poněkud vymykají Poděbrady a Jičín. Z toho je zřejmé, že místa výsledků nejsou výrazem tak široké popravčí kompetence Jihlavy, nýbrž že zprávy o výsledcích byly sdělovány podle obsahu místům, jež by mohla být zločinci ve výsledcích zmíněnými ohrožována. Proto také se nerozlišovalo mezi osobami šlechtického a jiného stavu. Šlo tedy nikoli o kompetenci, nýbrž o zájem.

K osvětlení účelu popravčích zápisů jihlavských mohou prospět soudobé zásady právní teorie, zejména co do instituce psání neboli proskripce. Toto právní opatření sledovalo cíl učinit člověka provinilého bezprávným a donutit jej, aby se vydal nebo byl donucen dostavit se v moc práva.⁸⁰⁾ Z řady pramenů se v této souvislosti dotkneme jen tří hlavních příp. Jihlavě nejbližších. Je to především samo jihlavské městské právo, vedle toho názory Václava z Jihlavy a konečně Prokopa písaře novoměstského.

Psání se týká řada nálezů městského práva jihlavského, známých především z prací Tomaschkových.⁸¹⁾ Většina nálezů byla určena pro Kutnou Horu, ale platily stejně i pro Jihlavu. Jihlavské právo především uznávalo zásadu, že psanec je bezprávný.⁸²⁾ Psanci byli zapisováni do městské knihy. Žádný psanec nemohl být vymazán, dokud se neporovnal s tím, kdo proti výmazu zdvihl odpor.⁸³⁾ Psanec, která se provinil vraždou nebo zabitím (Totschlag), se měl rok a den vyhýbat městu. Když se porovnal s nepřáteli, byl povinen zaplatit ještě rychtáři hřivnu a konšelům půl hřivny.⁸⁴⁾ Psání se nemuselo dít jen pro zločiny, nýbrž i

⁸⁰⁾ O instituci psání srv. R. R a u s c h e r, O popravčí knize, 25-26.

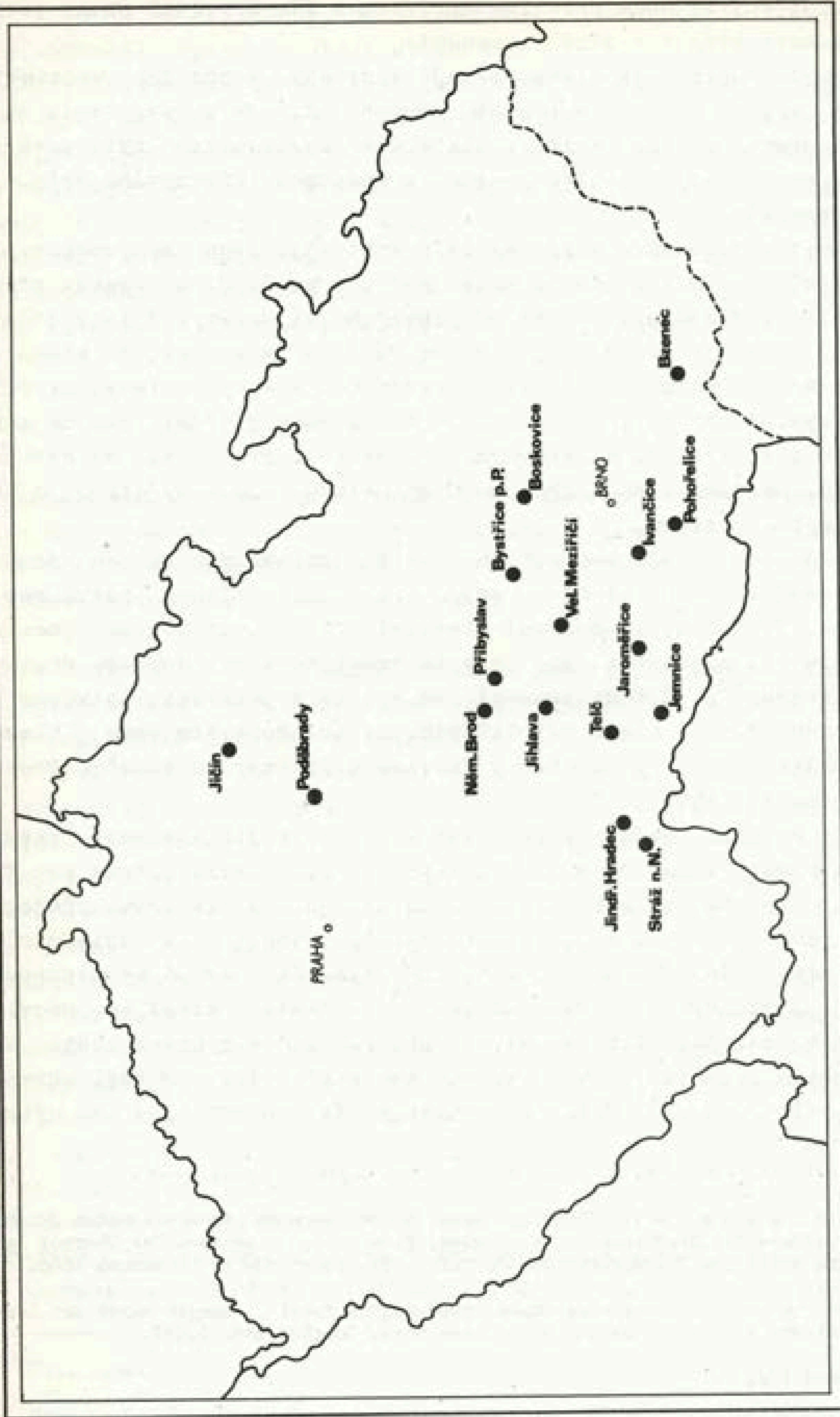
⁸¹⁾ J.A. T o m a s c h e k, Deutsches Recht in Oesterreich im dreizehnten Jahrhundert auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau, Wien 1859, a zejména Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöffensprüche aus dem XII.-XVI. Jahrhundert, Innsbruck 1868.

⁸²⁾ "Proscriptus, pro quacunq̄ue causa proscriptus fuerit, semper caret suo iure." Citováno latinsky v německém nálezu pro Kutnou Horu. Oberhof 149, č.257.

⁸³⁾ Oberhof 102, č.177.

⁸⁴⁾ Tamtéž 149, č.257.

MÍSTA VÝSLECHŮ PODLE POPRAVČÍCH ZÁPISŮ JIHLAVSKÝCH

"pro honenstis causis". Proto psanec, který nebyl obviněn ze zločinu, se mohl dostavit k soudu k hájení svého dědictví, potom však musel město opět opustit.⁸⁵⁾ Psání nepostihovalo manželku provinilcovu, takže mohla požadovat vrácení svého jmění.⁸⁶⁾

Do městských knih byli zapisováni i provinilci z vesnic, zejména z těch, jež majetkově, správou nebo právně závisely na městě. Osoba prohlášená za psance veským soudem a zapsaná mezi psance městské, pokud dosáhla narovnání s veským rychtářem, neplatila již pokutu městskému rychtáři, nýbrž jen poplatek písaři za výmaz z městské knihy.⁸⁷⁾

Zvláště důležité pro období předhusitské, kam náležejí i popravčí zápisy jihlavské, bylo ustanovení o přechovávání psanců. Kdo psance přechovává, nebyl sice odpovědný poškozenému, nýbrž rychtáři, a to celým proviněním psance.⁸⁸⁾

Všechna tato dnes známá ustanovení městského práva jihlavského o psancích sice objasňují celkový význam této právní instituce, ale pro situaci v prvních desetiletích 15. stol., kdy šlo o masový výskyt zaznamenaných nepřátel města, měla jen omezený význam - až na výjimku zmíněnou v předchozím odstavci - jak ještě bude vyloženo.

Zevrubnější poučení o právních aspektech psaneckého řízení bychom očekávali v právních rukopisech slavného notáře a právníka olomouckého a brněnského Václava z Jihlavy. Rozbor jeho hlavního právního rukopisu, právní knihy olomoucké, však přináší zklamání. Ač v rejstříku je rubrika "Proscriptiones hominum pro expertis videlicet pro homicidio, volnere duellari, . mutilacione, stupro ac indidiis, sive pro alia quacunqve notabili et condigua causa criminali", v textu kodexu chybí. Není jisto, zda vůbec nebyla zapsána či zda se příslušná složka ztratila. Václav však založil v knize pamětní, "Liber memorialis" (č.164), zvláštní rubriku "Proscriptiones hominum et scelera perpetrancium". Ale i tam vyplnil jen jednu stranu. Jeho pokračovatelé psali již zápisy jiného druhu.⁸⁹⁾ Dílo Václavovo by vypovídalo o praxi olomoucké a brněnské, kdežto pro Jihlavu, ač odtud pocházel, by mohlo být užito jen ke srovnání. Bohužel však ponechává naše otázky bez odpovědi.

85) Tamtéž 101, č.175.

86) Tamtéž 87, č.124.

87) Tamtéž 98. č.133. Tomaschkova interpretace ne zcela jednoznačného textu.

88) Oberhof 89, č.134.

89) F. Č á d a, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy, Studie o rukopisech 1963, 134-135. - Sotva lze souhlasit s autorem, že "neuskutečnění této distinkce není škoda pro kodex a ani pro městskou historii olomouckou". Nesporně tím unikla z obrazu doby důležitá složka a po právní stránce možnost srovnání s jinými městy.

Přes poněkud pozdější původ skýtá pro výklad popravčích zápisů jihlavských největší poučení Praxis cancellariae, dílo Prokopa písaře novoměstského.⁹⁰⁾ Týká se to jak právní instituce psání, tak písemného zachycení případů tohoto druhu v knize psanců. V oddíle o knize psanců neboli knize trestní či knize zločinů⁹¹⁾ pojednává Prokop o jejím vzniku. Platily pro ni čtyři hlavní zásady:

1. Do knihy se nesměl zapsat nikdo, kdo by nebyl při soudu podle zákona hozen smrti.⁹²⁾ Pro lehčí činy nesměl být nikdo zapsán.

2. Jestliže byl psanec chycen, neměl být vyslýchán jen k zápisu, nýbrž měla mu být dána možnost hájit se a očistit se.

3. Psanec zapsaný podle výslechů tří nebo více osob propadlých smrti nemá práva na obhajobu, avšak může být vyslýchán a podle viny potrestán.

4. Jestliže psanec zapsaný podle výslechu jedné osoby od jiné nebo od více osob byl zbaven viny, pak to, co první proti spravedlnosti zaznamenal, má být mřežováno a vymazáno.⁹³⁾

Podle Prokopa písaře vznikala kniha psanců z pěti hlavních příčin:

1. Jestliže je někdo zaznamenán a obviněn z nějakého zločinu, za který je prisuzován trest smrti, neočistí se z toho, leč ze svého majetku záměrně uprchne, je odsouzen za hodna zapsání.

2. Zapsati dá z příčiny zločinu král nebo pán.

3. Dobrovolným vyznáním vyslýchanych bez odvolání.

4. Podle relace jiného města.

5. Vypovězením do vyhnanství.⁹⁴⁾

Ačkoli Prokopova příručka vznikla teprve v polovině 15. století, může leccím přispět i k osvětlení popravčích zápisů jihlavských, a to jak výkladem instituce psání, tak i hlavních druhů zápisů.⁹⁵⁾ Z těch přicházejí v Jihlavě zejména 3. a 4., výjimečně též 2. skupiny, i když zápisy tohoto druhu měly zpravidla podobu sdělení z jiného místa (4). Zejména formulář relace z jiného města zmínkou o seznamu spoluviníků připojeném k listu a žádostí o zápis do knihy psanců osvětlují podobu

90) Prokopa písaře Nového města Pražského Praxis cancellariae, vyd. F. Mareš, Historický archiv č.32, Praha 1908. Na význam jeho práce v tomto směru poukázal již podrobněji R. Rauscher, O popravčí knize 26.

91) "De libro proscriptorum sive criminali."

92) "Proscribere est dignum morte condemnare."

93) Prokopa písaře Praxis 45.

94) Tamtéž 46-47.

95) K tomu srv. R. Rauscher, O popravčí knize 29.

původního listovního sdělení, které v jihlavských zápisech bývá omezeno již jen na podstatu věci. Určitá obdoba tu byla v jihlavských právních knihách, kam byly dlouho zapisovány rovněž jen nálezy a vyličení případu bylo pomíjeno.

Jestliže porovnáme souhrnně právní a diplomatické zásady s praxí, jak se jeví v popravčích zápisech jihlavských, pomáhají nám tyto zásady k osvětlení vzniku a účelu zápisů v několika směrech. Především je zřejmé, že instituce psání byla známa a praktikována v Jihlavě velmi časně, a bezpochyby ve značném rozsahu, ve 14. a počátkem 15. století. Podrobnějším právním rozbořem této instituce není třeba se zde zabývat. K našemu zkoumání postačí konstatovat, že instituce psání byla velmi důležitým prostředkem zajišťování bezpečnosti, prostředkem spolupráce mezi městy a jinými místy a jednotlivci, kteří měli zájem na zachování bezpečnosti a postižení těch, kdo ji porušovali a že tedy přes určité rozdíly v právním chápání některých dílčích zásad byla významným nástrojem bezpečnosti povýšené nad místní zájmy, tj. bezpečnosti obecné.

Zároveň však dospíváme ke zjištění, že v době tak zjitřené, jako byla první dvě desetiletí 15. stol., kdy zločinnost přecházela do podoby drobné války soudobým právním řádem tolerované, tato instituce psání měla funkci spíše evidenční než postihovou. Viníci byli často dobře známí, ale bylo jich příliš mnoho, někteří z nich byli příliš mocní a hlavní problém byl v tom, jak je vůbec postihnout. Otázka bezpečnosti tu již přecházela do sféry politické a válečné. To se týkalo zejména postihu "psanců" šlechtických, kteří byli velmi dobře známí, ale instituce psání u nich selhávala.

Jestliže se podařilo viníka postihnout, nastávala další fáze trestního řízení. I když vina byla v některých případech jasná - slyšeli jsme již o požadavku podle pražské praxe, aby v takovém případě byla svědectví tří svědků, kteří sami propadli smrti - docházelo k výsledkům. Jejich výsledkem bylo vyznání,⁹⁶⁾ které v podobě zápisu bylo zaznamenáváno do městské knihy⁹⁷⁾ příp. rejstříku psanců. Pokud nešlo o prokázání viny vyslychaného, sloužily výsledky k získání zpráv o dalších vinících. Tak vznikaly řetězy zpráv, které se pak shromažďovaly ve sbírkách popravčích zápisů.

Výsledky byly buď prosté nebo se daly útrpným právem, "bez mučení" nebo "s mučením". Zpravidla se užívalo obojí metody. V zápisech je

96) Recongnitum, behenntnis, fol. 13ra.

97) Odlišování vyznání od zápisů v tom smyslu, jak uvádí F. O b e r p f a l c e r, Jazyk knih černých, úvod XI, XIV-XV, pro 16. a 17. stol., počátkem 15. stol. neplatilo. (Vyznání - výpověď provinilých osob a zpravidla popis celého mučení. Zápis - o osobách, jimž dána milost a upuštěno od trestu s event. reversem, že nebudou škodit městu.)

obojí druh výslechu vyznačen, bezpochyby k odlišení hodnoty zpráv. Zápisy "s mučením" přinášejí zpravidla řadu dalších jmen a nových skutečností.

Hodnota zpráv získaných mučením byla ovšem velmi problematická.⁹⁸⁾ Názory na mučení, jež bylo běžným prostředkem trestního řízení, se již od 14.stol. různily. Velmi zajímavý a relativně pokrokový názor na hodnotu výslechnů získaných mučením měl již brněnský písař Jan. Příslušný článek mohl být znám i v Jihlavě a byl později převzat do brněnsko-jihlavské sbírky nálezů, užívané zejména v Kutné Hoře.⁹⁹⁾ Obdobný názor měl i Václav z Jihlavy. Uvádí známou skutečnost, že lidé na mučení jsou ochotni vyznat na sebe i jiné cokoli, takže pak dochází k nespravedlivým soudním nálezům. Proto radí k opatrnosti. Podle zásady "in dubio melius pro reo" je lépe v takových případech uložit trest mírnější nebo jej i prominout, než odsoudit nespravedlivě nevinného.¹⁰⁰⁾ Václavovy názory jsou však kromě jiného ovlivněny právem magdeburským, takže - jako Václavovo dílo vůbec - nevycházely z jihlavské praxe a pro Jihlavu neměly zřejmě přímý dosah.

O druzích mučení při výsleších v Jihlavě ani jiných místech nás jihlavské zápisy nezpravují.¹⁰¹⁾

Nebezpečí zneužití výslechnů a mučení se mělo alespoň částečně čelit svědky. Byli jimi především představitelé městské správy - kromě rychtáře, který výslech řídil - zejména purkmistr a konšelé v nestejném zastoupení. V poddanských městech mohla být zastoupena i vrchnost purkrabím nebo jiným úředníkem.¹⁰²⁾ Podobná praxe byla asi i v Jihlavě a v jiných městech, odkud byly výslechy zaznamenávány v jihlavských zápisech, i když výslovné zmínky o tom ve zjednodušených zápisech chybějí. Jen v případech mimořádně závažných nebo choulostivých se přítomnost úředních svědků výslovně zaznamenávala. Tak tomu bylo např. v Bystřici pod Pernštýnem, když lapka Šrám vyznával účast pana Viléma z Pernštejna - tedy vlastní městské vrchnosti a jednoho z nejvyšších úředníků zemských - na řadě loupeží a dalších nejtěžších trestních činech. Když Šrám vyznal, že návodem pana Viléma měl být zabit Blud z Kralic, byli přizváni k výslechnům se zřetelem k choulostivosti věci

98) O možnostech zneužití mučení popravci tendenčním způsobem R. R a u s c h e r, O popravčí knize 13, 27.

99) Srv. kapitolu LXVI De tormentis, CIB II.4, 271-274.

100) F. Č á d a, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy 123.

101) O tom výmluvněji zpravují např. knihy v uvedené edici Oberpfalcerově. Souhrnně o mučení, zejména však v pozdějších stoletích, J. K l a b o u c h, Staré české soudnictví 332-350.

102) R. R a u s c h e r, O popravčí knize 12.

kromě konšelů bystřických i konšelé ze sousedních městeček Olešné a Kunštátu.¹⁰³⁾ O dohledu způsobu výsledků pro hodnotu zápisů jako historického pramene byla zmínka již výše.

Je zřejmé, že popravčí zápisy jihlavské jsou jen částí materiálu tohoto druhu, který vznikl v Jihlavě v době předhusitské. Po obnovení městských knih v r. 1359, když předtím požár r. 1353 větší část městských písemností zničil, bylo v 60. letech zaznamenáno několik proskripcí do I. městské knihy. Je pravděpodobné, že potom byly zapisovány do knihy samostatně nebo jiné vedlejší knihy, dnes nedochované. Výjimkou je jediný zápis z počátku 15. stol., který se týká zneužití městské pečeti, a proto pro závažnost věci byl zapsán do městské knihy hlavní.¹⁰⁴⁾

Popravčí zápisy jihlavské nejsou pokračováním běžně zaznamenávaných proskripcí, tj. knihou psaneckou v kompetenci městské. Nelze je pokládat v plném smyslu ani za knihu nebo rejstřík popravčí, vedené z titulu úřadu popravčího. Jde především o sbírku, připravenou, uzavřenou a přepsanou najednou do IV. městské knihy. Účelem sbírky bylo opatřit a uspořádat zprávy o osobách městu nebezpečných, aby mohly být využity při jednáních i při bezpečnostních a odvetných akcích. Právní podklad k této činnosti byl složitý, rovnal se v podstatě popravčí pravomoci a rozsahem značně přesahoval obvyklou kompetenci městské správy. Teprve po r. 1420 pokračovaly v tomto oddíle IV. městské knihy řídké psanecké zápisy, které navazovaly na starší, dnes jen zčásti dochované proskripce v užší městské kompetenci, a teprve odtud může být tento oddíl nazýván knihou psaneckou v pravém slova smyslu.

IV. DOBA V POPRAVČÍCH ZÁPÍSECH

1. Rozbor popravčích zápisů jihlavských z hlediska pramenné kritiky přispěl k postihu vzniku, povahy a funkce těchto zápisů, jakož i jejich vztahu k pramenům příbuzným, zejména k popravčí knize rožmberské. Tím se teprve otvírá cesta k jejich vytěžení historickému. Zároveň však zpracování historické přispívá k prohloubení poznání tohoto pramene. Napomáhá tomu výklad jmen osobních i místních, interpretace vztahů i skutečností věcných. Ze širší problematiky, k níž může být pramene užito, se zde soustřeďujeme k naznačení několika hlavních okruhů otázek.

103) Fol. 20va.

104) Srv. O. S m i t a l, Das Institut der Stadtbücher 258, 278.

2. Popravčí zápisy jihlavské i popravčí kniha rožmberská se úzce stýkají s některými dalšími druhy pramenů, z nichž na předním místě je třeba připomenout moravské knihy půhonné. Téměř stoletá edice nepřiměla dosud badatele k žádoucímu vytěžení tohoto pramene, který je neocenitelný zejména pro poznání šlechty, společenských konfliktů a právních vztahů i pro období, jež je zachyceno v popravčích zápisech jihlavských. Pro Čechy podobný pramen chybí. Jsou tu však alespoň dílčí prameny, např. některé zápisy desk dvorských. Poněvadž celkové zvládnutí těchto pramenů je zatím nedosažitelné, zůstáváme prozatím u popravčích zápisů jihlavských příp. popravčí knihy rožmberské jako u pramene hlavního.

3. Původci popravčích zápisů jihlavských zahrnovali všechny ty, jejichž jména se vyskytovala v zápisech, mezi skutečné nebo potenciální nepřátele a kvalifikovali je zároveň jako škůdce, lupiče a zločince vůbec. V tomto nerozlišujícím pohledu pokračovala i novodobá historiografie, ať už ve směru odsuzujícím nebo idealizujícím. Rozbor zápisů vede k poznání, že šlo v podstatě o čtyři typy skupin, které se dále od sebe odlišovaly početností i dosahem působení.

Především to byly prostě hradní posádky, příležitostně rozšiřované o téměř námezdné členy, kteří přecházeli do jiných posádek nebo skupin. Příkladem byla posádka pana Viléma z Pernštejna nebo posádky kunštátské na Jevišovicích a řady dalších pánů a příslušníků nižší šlechty.

K druhému typu patřily skupiny polosamostatné, ve volné závislosti na pánech, které se rovněž téměř námezdným způsobem či slibem podílu z kořisti připojovaly k akcím řízeným pány.

Třetím typem byly skupiny téměř samostatné, jejichž působnost byla zaměřena téměř výlučně loupežným směrem. Takovou skupinou bylo např. Janáčovo tovaryšstvo, jež sídlilo hlavně na jižní Moravě, ale mělo široký okruh působnosti.

Zatímco u všech těchto tří typů rozhodovaly především motivy ziskové až zločinné, příp. u šlechty částečně kryté soudobými zvyklostmi drobné války a záští, ve čtvrtém typu skupin je možno zjišťovat či alespoň tušit určité prvky ideového zrání husitské revoluce. Představitelem tohoto typu byla kamenická družina pana Prokopa z Ústí na Kamenici, v níž se shromáždila více než stovka lidí z celé oblasti Čech a Moravy, s určitými náznaky původu z budoucích jader revolučního hnutí.

Je samozřejmé, že v početných a proměnlivých skupinách byla řada útvarů přechodných, jež nelze jednoznačně a trvale zahrnovat mezi uvedené čtyři typy. Podstatné je, že nelze všechny skupiny pokládat jednoznačně ani za lupičské bandy ani je idealizovat za protorevoluční

husitské útvary. Velmi častý a důležitý faktor byla účast pánů a zemanů, ať již otevřená nebo skrytá v pozadí.

4. Co bylo řečeno o skupinách, platí v podstatě také o lidech, kteří v nich působili. V dosavadní historiografii se i v tomto ohledu jevily určité tendence ke zjednodušení, což ostatně souvisí s pohledem na celé skupiny. Buď byli v příslušných družin spatřováni prostě lapkové po vzoru původců zápisů, anebo naopak zbojníci revoltující proti soudobé společnosti. K postižení skutečného stavu, zejména role šlechty, se kritickými sondami nejvíce přiblížil J. Pekař. Jihlavské popravčí zápisy umožňují zčásti postihnout povahu skupin i řady jednotlivců, sprostý zločin i náznaky ideově ovlivněných protorevolucionářů. Jen zčásti však lze dále sledovat vývoj skupin a jednotlivců, rozpornost jejich činností a jejich pozdější osudy za revoluce.

5. Další okruh otázek se týká povahy působení skupin a důsledků, jež přinášelo. Z popravčích zápisů je možno zjistit celou škálu činů, od drobné krádeže přes loupeže a vraždy až po rejsy povahy téměř válečné. Kořistný ráz tu naprosto převažoval. Jen část činů je možno zahrnout do oblasti kryté soudobými právními představami, jež připouštěly užití moci a násilí za určitých podmínek. Také ty však často končily u soudu a jejich stopy je možno někdy identifikovat v moravských knihách půhonných nebo jiných pramenech.

Důsledky činnosti skupin byly vesměs neblahé, zejména po stránce hospodářské. Popravčí zápisy jihlavské umožňují nahlédnout do poměrů, jež přinášely velké potíže zejména městům. Venkovský lid byl bezohlednou činností skupin jednak postihován, jednak navazoval se skupinami spojení takového rázu, že téměř předjímalo podporu husitských vojsk lidem za revoluce. Velmi zřetelně se v zápisech rýsuje narůstání antagonismu mezi šlechtou a městy, méně zřetelně se tu jeví postavení duchovních a institucí církevních.

6. Již s některými předcházejícími otázkami souvisí problém odlišení násilí povýtce zločinného od násilí protorevolučního a vůbec postižení prvků, jež se později rozvinuly v revoluci, ale jež ji také připravovaly. K tomu patří i prvky vojenské organizace zejména ve větších skupinách, která byla předobrazem organizace revolučních vojsk.

7. Popravčí zápisy jihlavské stejně jako popravčí kniha rožmberská byly historiograficky využívány přímo či nepřímo, ať již vcelku nebo k jednotlivým osobnostem, především ve vztahu k husitské revoluci. Rozbor popravčích zápisů jihlavských, jehož základní problémy zde byly naznačeny, ukazuje, že vztah poměrů v nich zachycených k husitské revoluci není bezprostřední a tím méně kauzální. Po takovém období a po takových poměrech revoluce mohla, ale také nemusela přijít, neboť ke vzniku revoluce je třeba ještě dalších činitelů, jež pramen povahy

popravčích zápisů nemůže zachytit. Skupiny a jednotlivce zachycené v popravčích zápisech jihlavských mohla další cesta vést na Tábor a k revoluci. Stejně je však mohla vést i proti Táboru, proti revoluci. Popravčí zápisy zachycují jen určitý úsek společenské situace. Interpretace tam zaznamenaných jevů ve svých krajnostech - které jednak spojovaly negativní jevy zachycené popravčími zápisy s negativním hodnocením husitské revoluce, anebo v opačném extrému spatřovaly v těchto poměrech idealizovaný předobraz revoluční skutečnosti - je nutně kusá a klamná. Popravčí zápisy je třeba interpretovat diferencovaně a k výkladu doby přibrat další podstatné skutečnosti. Jen takovým postupem bude možno odlišit to, co se dalo i v jiných obdobích uvolněného právního řádu a společenské krize, od specifických rysů, které prozrazovaly zrání revoluce a věstily její příchod.

ИГЛАВСКИЕ "ПОПРАВЧИ" ЗАПИСИ *

Франтишек Гоффманн

(Резюме)

I. С гуситского времени до нас дошли два собрания так наз. поправчих записей: это "Поправчи книга Рожмберска" и записи в IV городской книге г. Иглавы. Иглавские записи на 22 больших листах были составлены в 1419 г. в качестве собрания протоколов о допросах. За этими 22 листами на двух листах следует "проскрипции", то-есть записи о разскиваемых "лихих людях" - "псанцах" (то-есть лицах, *з а п и с а н н ы х* в эти списки); эти списки доведены до 1457 г. Настоящая статья посвящена исключительно собранию записей, относящихся к периоду до 1419 г.

В Иглавском собрании записи расположены по языкам (латинские, немецкие и чешские), а в границах языков - отчасти по содержанию. Рассматриваемые записи относятся к 1410-1419 гг., но в них имеются и упоминания о некоторых фактах, относящихся ко времени до 1410 г. Была ли гуситская революция непосредственной причиной сводной записи и расположения в ней сведений или какие-либо другие соображения, точно установить нельзя.

Нельзя установить и личность составителя-писаря записей. Это был посредственный писарь, немец по национальности, допускавший ошибки в записях как в латинских и немецких, так, особенно, в чешских, часто искажавший собственные имена и географические названия, а иногда и смысл фраз. Поэтому эти записи могли бы быть интересным предметом филологических исследований.

Иглавские поправчи записи до настоящего времени (по сравнению с Поправчи книгой Рожмберской) не привлекали большого внимания. По объему эти памятники почти одинаковы. По времени Иглавские записи за-

x) *Krajští porpravci* - областные должностные лица, назначаемые из представителей высшего дворянства, осуществлявшие на местах судебно-полицейские функции, наблюдавшие за общественным порядком и соблюдением права (законностью). Иногда, особенно при Карле IV эти правомочия в порядке привилегий вверялись и городам.

полняют пробел в книге Рожмберской, что, однако, кажется скорее случайным обстоятельством; вряд ли эти источники имеют общую базу. Книга Рожмберская скорее приближается к книге, в которую вносятся текущие записи, тогда как Иглавские записи представляют собой свод, составленный единовременно. Рожмберская книга ориентирована на область Южной Чехии, Иглавские же записи содержат сведения, относящиеся к более широкой области. В Рожмберской книге содержатся протоколы о допросах во владениях Рожмберков, тогда как в Иглавских записях сведения, относящиеся к г. Иглаве, составляют незначительное меньшинство по сравнению со сведениями, относящимися к иным областям. С позиций историографии Рожмберская книга имеет значение непосредственно для периода гуситской революции, тогда как Иглавские записи — для последнего десятилетия перед революцией.

Иглавские записи до настоящего времени были изданы (весьма неудовлетворительно) А. Нейманном, тогда как явно более качественная обработка Йоз.В. Шимака осталась в рукописи, в настоящее время утерянной. Новое издание связано с рядом подготовительных работ.

До настоящего времени историографическое использование было ориентировано преимущественно на установление данных об отдельных лицах. Только в последнее время поправки записи стали источником изучения социальных процессов и иных вопросов, связанных с гуситской революцией. Предварительные работы показали, что большое внимание следует уделять методике. Записи должны обрабатываться аналитически и дифференцированно, так как механический общий анализ привел бы к искаженным результатам.

II. Иглавские поправки записи были составлены в чрезвычайно тревожное время, когда дозрели общественные процессы, вылившиеся в гуситскую революцию, сопровождаемую общим упадком общественного порядка и безопасности, достигавшим, особенно в Моравии, почти полной анархии. Должностные лица, задача которых заключалась в охране безопасности, были поставлены перед неразрешимой задачей, поскольку эти должности вообще не оказались в неподходящих руках.

Кроме центральных органов забота о безопасности и общественном порядке лежала на упомянутых выше поправках. Государь также старался укрепить безопасность объявляя "земский мир" (ландфрид) и создавая союзы городов. Если исходить из позиций крупных королевских городов, то главную причину конфликтов, нарушающих общественный порядок, следует усматривать в их соперничестве с дворянством, которое свою экономическую отсталость пыталось уравновесить применением насилия. Начиная с первой половины XIV в. Иглава получила несколько привилегий, страхующих ее на случай подобных конфликтов, состояла в союзе с горнозаводскими чешскими городами, на которые частично распространялась ее юрис-

дикция, и пользовалась выгодами земского мира. Ее правомочия в этом отношении были завершены привилегией Вацлава IV 1410 года, в результате которой она получила права, почти соответствующие правомочиям поправчиго. Тем самым закончился процесс развития юридической базы, на которой создались Иглавские поправчи записи.

III. Знакомство с внешним видом записей и условиями, в которых они возникли, приводит к более точному установлению характера и функций этих записей. Они не были переписаны с какого-то готового текста, а были собраны в Иглаве в порядке своеобразной обменной информационной службы безопасности в обширной области Чехии и Моравии. В основе этой обменной службы лежала не юридическая компетенция, а заинтересованность в собственной безопасности.

Сопоставление практики, зафиксированной в записях, с правовыми нормами ведет, прежде всего, к институту "псани" или проскрипции. Этот институт хорошо известен по решениям иглавского городского суда. Сравнительно мало можно установить о проскрипциях у известного оломоуцкого и брненского нотариуса Вацлава из Иглавы. Наоборот, мы многое узнаем из канцелярского пособия Прокопа писаря Нового Места Пражского, относящегося к середине XV в., и притом не только об институте "псани", но и о видах книг, которые велись по этим делам. На практике институт "псани" до гуситской революции не был эффективным как из-за множества зарегистрированных лиц, так и из-за высокого положения дворян, стоявших за кулисами многих действий, направленных против городов.

Привлекаемые к ответственности допрашивались сначала, как правило, без пыток, а затем подвергались пыткам. Хотя кресты того времени, среди них брненские писари Ян и Вацлав из Иглавы, а поэтому и составленные сборники ими решений городского суда занимали по отношению к допросам под пытками критическую позицию, пытки обычно применялись. Это обстоятельство с одной стороны оказывало влияние на установление фактических обстоятельств для современников, а с другой — на ценность записей как исторического источника. В целом же большинство данных, вытекающих из допросов, можно использовать особенно в тех случаях, когда их можно проверить взаимно или по другим источникам.

В Иглаве первоначально проскрипции и родственные уголовные записи заносились в главную городскую книгу наряду с иными записями. Приблизительно с 60-х годов XIV в. для них была выделена самостоятельная книга. Поправчи записи отличаются от этих текущих записей. Они представляют собой собрание, составленное в сравнительно короткий период и однократно записанное в IV городскую книгу. Цель заключалась в том, чтобы получить и упорядочить сведения о лицах, которые могли угрожать городу, чтобы использовать эти записи при переговорах и при мероприятиях по обеспечению безопасности и при ответных действиях. Только

после 1420 г. в этом разделе продолжались "псанецкие записи" вплоть до середины XV в. и только с этого момента этот раздел можно назвать "книгой псанцев" в точном смысле этого слова.

IV. Анализ Иглавских поправчих записей открывает путь к их использованию в историографии. Вместе с тем их обработка поможет лучше познать этот трудный источник. Для этого следовало бы обработать и другие родственные источники, особенно моравские земские книги "růhoňné" (Libri citationum). Современные работы по использованию Иглавских записей помогли в первую очередь познать четыре типа групп, начиная с гарнизонов замков вплоть до разбойничьих шак, которые зафиксированы в записях. Это относится и к различению отдельных лиц и их деяний протореволюционного насилия и ремесленной преступности. Основное значение Иглавских записей заключается в том, что они являются средством познания некоторых сторон дореволюционного периода. Их критическое использование поможет как избежать суммарного осуждения, так и идеализации явлений и лиц, отмеченных в записях, а дифференцированная интерпретация вместе с использованием других источников приведет к более глубокому познанию сложного периода, когда назревала гуситская революция.